

SVOBODA

MESEČNIK

SLOVENSKE KOROŠKE

LETNIK II · AVGUST · SEPTEMBER 1949 · ŠTEV. 8/9

PROBLEMATIKA POŽIVITVE NARODNEGA DELA V SLOVENSKI ZILJI

DR. FRANCI ZWITTER

Narodni položaj pri Zilji je tako zamotan, da ga je le težko razjasniti in problem narodnega dela v tem predelu Slovenske Koroške je v resnici „problem“. Tembolj važno je zato, da se mu posvetimo in pričnemo z delom.

Geografsko gledano obsega Ziljska dolina vso pokrajino na obeh straneh reke Zilje in sicer od njenega izvora v Tirolah pa do njenega izliva v Dravo v bližini Marije na Zilji. Gornji del Ziljske doline od Koč (Kötschach) naprej se imenuje „Lesachtal“, ki pa je dejansko del Zilje. Tukaj hočemo govoriti samo o slovenskem delu Zilje in še tu ne o celi slovenski Zilji. Hočem govoriti samo o onem delu Zilje, ki ga slovenski Ziljan imenuje in prizna kot Ziljo, to je o dolini, ki obsega pokrajino od Peč pa do Šmohorja. Za Ziljana je namreč Brnčanže Rožan niti se Brnčani sami ne čutijo popolnoma Ziljane. Samo o tem najožjem pojmu Zilje, kakor jo imenuje ziljsko ljudstvo, bo govora na tem mestu. To je torej oni del Zilje, ki se razprostira od Peč, kjer se dolina v svojem spodnjem delu najbolj zoži, pa do zapadne jezikovne meje, ki sega tik do Šmohora, to je: dolina na eni strani obdana od Sovške, Gorjanske, Zahomške in Bistriške planine preko Poludnika do Brške planine in na drugi strani od Borljskih vrhov, Ovršja in Dobrača. Lahko bi geo-

grafsko označili ta del tudi kot dolino med dvema najmočnejšema dotokoma Zilje, to je med izlivom Ziljice in izlivom vode, ki teče skozi „Višprjansko dolino.“ To je najzapravnejši del slovenskega, pa tudi slovanskega strnjenege ozemlja! In zanimivo: tu se je ohranila jezikovna meja skozi stoletje nespremenjena in jo skozi celo stoletje tvori črta južno od Modrinje vesi, Šmohorja in Bele. Nekdaj seveda so prebivali Slovenci gor do Tirol in samo še imena kot Koče, „Laas“ in „Lesach“ so znamenja in priče nekdanjega slovenskega življa.

Če je res, da je narodni značaj produkt zgodovinskih dogodkov, borbe in trpljenja in sad gospodarske politike gotovega kraja, potem je napravila skopa, trda ziljska zemlja odpornega in marljivega Ziljana. Kamnato polje in planinske senožeti Ziljanu ne privoščijo lahkega dela in je zato pri Zilji, kakor pravijo Rožani le „madranje“ doma. Veseli Ziljan pa je sin prekrasnih ziljskih planin, medtem ko je svobodoljubni Ziljan plod uporne dobe puntov, ko je ziljske kmete vodil znani Peter Wunderlich. A slika Ziljana še ne bi bila popolna, če ne bi omenili še njegove prirojene liberalnosti, preostanka reformacijske dobe, ki je zajela ziljsko ljudstvo posebno močno. Saj je znano, da so bili vsi prebivalci Zahomca in Labijenč

vneti pristaši protestantske vere in še danes živijo v Sovčah slovenske protestantske družine, ki hranijo dragocene stare knjige, govori se celo o Trubarjevem svetem pismu.

Skopa zemlja ne more hraniti vsega ziljskega ljudstva. Zato jih mora mnogo v svet in skoro da ni ziljske družine, ki ne bi imela kakega sorodnika v Ameriki. Prej so hodili tudi v Trst in marsikateri tržaški trgovec je ziljskega rodu. Drugi spet delajo kot rudarji v Bleibergu ali v Unionskih pečeh v Podkloštru, pred prvo svetovno vojno pa so mnogi delali tudi v Rablju. Toda tudi oni, ki je ostal doma, si je poiskal še zraven svojega kmetovanja kak zaslužek. Prostrano močvirje ob Zilji, tako imenovani „Log“ daje možnost konjereje in je vzrok, da so Ziljani od nekdaj pridni furmani. Že stara rimska cesta je peljala skozi Ziljo in naši dedje so s svojimi konji vozili dol do Trsta in tudi do Benetk. Še moj stari oče je vozil vino iz Italije. Pozneje so vozili Ziljani svinec iz Bleiberga v Podklošter in do Beljaka. Železnica jim je vzela ta zaslužek, a trgovca v Ziljanu ni preoblikovala in tako Ziljan še danes povsod „računa“. To trgovsko mišljenje je do gotove mere tudi vzrok hudega propadanja narodne zavesti v Zilji. Slovenci smo mogli le redkokdaj nuditi kako ugodnost ljudstvu, medtem ko so imeli Nemci od nekdaj in imajo tudi še danes vse možnosti, da dajo subvencije in podpore, ki jih je ziljski kmet vedno potreboval.

Predno se dotaknemo problema in možnosti narodnega delovanja v Zilji, je potrebno, da si ogledamo zgodovino slovenskega gibanja pri Zilji. Razmeroma zgodaj se začne Zilja gibanje. Da ne omenjam reformacijske dobe, ki je predvsem v Zilji zapustila svoje sledove, je po kmečkih uporih in borbah z Napoleonovo vojsko z narodnim delom začel pri Zilji Urban Jarnik. Njegov marljivi učenec je bil vneti vseslovan Matija Majar-Ziljski. Skoraj dvajset let je pastiroval v

gorjanski fari, kjer je ustanovil v Drevljah slovensko šolo in pisal v cerkveno kroniko v cirilici in kjer je do najnovejšega časa pričal v cerkvi na stranskem oltarju napis v cirilici „V tem značaju boš zmagal“ o njegovem delovanju. Šele za časa nacizma je bil ta dokument Majarjevega delovanja na povelje prepleskan z neokusno barvo.

Že v tem času pa so nastopili v političnem življenju v Zilji tudi preprosti kmetje in je znan kot narodni buditelj in poleg Majarja kot govornik na ljudskih taborih predvsem Vigele pd. Pront iz Bistrice na Zilji. Delo teh mož ni bilo zaman. Narod se je gibal in če listamo po starem „Miru“, bomo vedno spet brali o zborovanjih in prireditvah na Zilji. Kar so sejali ti prvaki, je žel naš zadnji poslanec v državnem zboru France Grafenauer. Tudi on je Ziljan in je ostal zvest sin Zilje do svoje smrti, ki ga je doletela že leta pred nacistično straho - vlado; pa tudi že prva avstrijska republika mu je poslala na pogreb številne orožnike in tajne policiste. Ta ljudski voditelj je bil zadnji, ki je še uspel tudi v onih krajih Zilje, kjer danes ni nobenega narodnega gibanja več. Leta 1908 so v Štefanu pri Zilji še velika zborovanja; na Ziljski Bistrici, na Brdu in v Melvičah pred prvo svetovno vojno še živahno delujejo slovenska izobřeževalna društva, ki spadajo med prva društva na Koroškem sploh; na Bistrici, v št. Jurju in v št. Štefanu na Zilji pa poslujejo slovenske „hranilnice in posojilnice“ v veliko korist ziljskega delovnega ljudstva. Prva svetovna vojna pa je uničila vse: Grafenauer se je vrnil star in resigniran iz internacije. Dolgo časa je moral živeti še celo v Jugoslaviji in se ni smel vrniti na svoj dom. Pozneje se je posvetil spet svojemu poklicu in popravljajl po ziljskih cerkvah orglje, ki jih je večinoma prejel on sam postavil. Oživel je samo, kadar ga je kdo obiskal na njegovem

skromnem domu v Mostah pri Brdu in je ob takih priložnostih kljub svoji starosti pokazal vso svojo duhovito šalo, ki so jo nekdanj občudovali vsi poslanci v dunajskem parlamentu.

Med prvo svetovno vojno in po njej je, kakor smo že omenili, narodno življenje pri Zilji popolnoma zamrlo. Vzroki temu so različni. Prvi vzrok je pač ta, da pri Zilji ni bilo plebiscita. Čeprav je plebiscit

sploh ni zanimalo za Ziljo, ziljsko ljudstvo samo pa je v Celovec prišlo le redkokdaj. Kdaj je sploh poskusil eden naših bivših voditeljev po prvi svetovni vojni, da bi spregovoril v št. Štefanu, v št. Jurju, v Blačah ali Borljah? Tako je propadla Zilja in postala mrtva veja na slovenskem narodnem telesu. Brdo, Melviče in Bistrica—Zahome so bili le otoki, zadruga na sončni strani Zilje v narodnem oziru le hiralnice.

Prizor iz Klinarjeve operete „Miklova Zala“

ljudi po vaseh čestokrat razdvojil in ustvaril deloma dva ostro ločena tabora, je na drugi strani vendar navdušil ljudi in jih napolnil z borbennostjo. Ziljski človek pa je po težkih preizkušnjah med vojno postal za narodnostna vprašanja brezbrizen. Ker ni bilo borbe, je izgubil odporost in je zato le prehitro podlegel močnemu pritisku germanizatorjev, ki so se sedaj še z večjo vnemo vrli na ta košček slovenske zemlje. Glavni vzrok pa je gotovo ta, da je bila Zilja preveč odrezana od središča v Celovcu. Celovško osrednje politično vodstvo se je le malo, oziroma se

Vse to malenkostno narodno gibanje je zakrivalo le ono veliko praznoto, ki jo je predstavljala vsa ostala Zilja. Mi sami smo poleg državnega in cerkvenega aparata zakrivali to grozno narodno stanje pri Zilji. Država je z vsemi silami delala, da je čimprej ponemčila Podklošter.

Ponovilo se je, ker se je pred stoletji zgodilo pri Šmohoru: Ziljska dolina je bila kot prvič s Šmohorom sedaj s Podkloštom ponovno presekana in odtrgana od ostalega slovenskega ozemlja ter tako še bolj izpostavljena germanizaciji. Česar ni mogla država sama s šolo, je storila

„Südmarka“. V Ziljo so prišli najbolj strupeni učitelji in pričeli z načrtnim ponemčevanjem. Michor na Čajni in Fischer v Labijenčah sta bila kot deželna poslanca najbolj agilna agenta „Südmarke“ na sončni strani Zilje. Schumy in Ferlitsch pa sta nadaljevala s ponemčevalnim delom, in to delo vršita še danes. Treba se je zavedati, da sta oba nekdanja zastopnika velenemškega „Landbunda“ in današnja odločilna funkcionarja OeVP Ziljana — domačina in da svoje položaje lahko vedno izkoriščata za faroviziranje svojih pristašev..

Pri ponemčevanju Zilje pa tudi nikakor ne smemo prezreti vloge cerkve. S tem, da je poslala nemške duhovnike v Podklošter, na Vrata in v Gorje, je mnogo doprinesla k pospeševanju germanizacije. Tudi danes še nadaljuje s tem svojim delom: tako imamo še vedno nemške duhovnike v Podkloštru, na Vratah, na Čajni, v Blačah in Borljah, odkoder je še pred nedavnim časom izdajal častiti gospod dr. Lučovnik „Nedeljo“.

Takšen je današnji narodni položaj slovenske Zilje. Celo ono malenkotsno gibanje na Brdu, v Melvičah in v Zahomcu je danes zamrlo. Kolikor ga je navidezno še, živi od tradicije, ne da bi prišlo iz notranje potrebe. Nacizem je uničil še ono malo, kar je bilo, s tem, da je narod zastrašil ne samo z izselitvijo temveč tudi na vse mogoče druge načine. Sin slovenskih staršev ni smel prevzeti posestva, otrok zavednih kmetov ni smel v šole, delavec ni smel več spregovoriti slovenske besede, po vaseh pa je zavladal valptov bič „Ortsgruppenleiterja“.

Po tej razlagi narodnega položaja pri Zilji so pogoji za uspešno delo naslednji:

1. Ziljo je treba čim prej in čim bolj povezati z ostalo Slovensko Koroško. Prostori v Beljaku in prosvet-

ni domovi po ziljskih vaseh so bolj potrebni kakor kjer koli drugje. Šele preko pisarne v Beljaku bo mogoče povezati Ziljo z osrednjim vodstvom v Celovcu.

2. Ziljan je konservativen. Ta konservativnost se ne izraža toliko v gospodarstvu, kjer v mnogo čem prednjači pred Rožom in Podjuno, pač pa v šegah in navadah. Na to ziljsko folkloro je treba navezati vse delo v začetku in polagoma preiti na vsa druga področja kulturnega in ostalega narodnega dela. Štehanje in ples pod lipo, nageljček, tritev, „karaša“, perhtra, velika noč, in planšarstvo so stvari, ki jih pozna le Ziljan in ki z njimi živi. V vse to se bo treba poglobiti in vsemu dati pravo domačo vsebino in tako prodreti do ziljskega človeka.

3. Treba je spet poživiti prosveto v onih krajih, kjer ima prostevno delo še svoje tradicije: v Zahomcu, na Bistrici, v Melvičah in na Brdu.

Na sončnem kraju pa daje gospodarska zaostalost perspektive za delo predvsem našim zadrugam in preko njih pozneje tudi drugim narodnim organizacijam kakor Kmečki zvezi, pa tudi prosvetnim društvom. Zato pa je potrebno, da se slovensko gospodarstvo čim bolj in čim prej utrdi, da lahko priskoči na pomoč krajem, ki so gospodarsko in narodno najbolj šibki. Seveda bo moralo vodstvo Zadružne zveze pri tem pokazati več zanimanja za kulturne potrebe našega ljudstva, kot ga je imelo vodstvo po prvi svetovni vojni.

4. V Zilji ni bilo ne plebiscita, ne močnejšega partizanskega gibanja. Zato vasi niso tako politično razpredeljene in bi tam z resnično širokim programom, z gospodarsko pomočjo in s pravilnim reševanjem socialnih vprašanj mogoče prodrli tudi do nezavednega dela naših ljudi. Pri tem moramo upoštevati predvsem dejstvo, da je proletarizacija vasi še

prav posebno napredovala v Ziljski dolini.

Posestva v Zilji namreč so vsa srednje velikosti, zato tam ni veleposestev, pa tudi ne preveč majhnih kmetij. Močno pa je naraslo po prvi svetovni vojni delavstvo vsled razvoja industrije in danes prevladuje v marsikateri prej popolnoma kmečki občini. V rudniku v Bleibergu, v tovarni v Podkloštru in v lesni industriji na Brnci je zaposleno ogromno število naših ljudi.

Ta ekonomska sprememba se odraža seveda tudi v narodnem življenju. Delavec je postal odvisen od svojega delodajalca, kmet pa je izgubil poljske pomočnike in sam nikakor ni mogel konkurirati cenenim tujim proizvodom. Ko se je speljala še železna cesta, ki veže Dunaj s Trstom, z Benetkami in z Rimom, in je zažvižgala prva lokomotiva po ziljski dolini proti Kočam, sta se zajedla dva nadalnja črva v Ziljo, od severa in zapada. Prenehali so ziljski furmani, a zato je železnica s hitrejšim tempom uvažala tuj element in s svojimi nameščenci in tujskim prometom pospeševala tuje za-vojevanje slovenske Zilje. Zavedati se namreč moramo, da je problem Zilje prav v njeni geografski legi na važni črti Beljak—Videm—Gorica, kjer je edina pot s severa na jug, brez da je treba skozi predor ali pre-

ko sedla in da imamo ravno na tej progi skozi edini alpski presek devet slovenskih železniških postaj. Prav v tem pa je vzrok, da se za ta lepi kos naše zemlje tako trdo borijo Nemci in Italijani, da bi ga nam izrgali iz rok. Toda še je kljub vsemu Zilja slovenska in so njeno slovenstvo potrdili celo nacisti, ko so izselili slovenske družine kakor iz Kranjske, Štajerske, Roža in Podjune tudi z Zilje in sicer gor do Šmohora, do najzapadnejše meje strnjene slovenskega ozemlja.

5. To slovensko Ziljo je treba ohraniti s pozitivitvijo narodnega dela, ohraniti pa tudi z zbiranjem in zapisovanjem vsega ogromnega narodopisnega in folklornega bogastva slovenske Zilje, ki si ga danes že lastijo nemški gospodarji, ki so se zajedli v ta najlepši kos Slovenske Koroške.

Le kapital, njegova industrija in njegov sistem so uspeli, da so podjedli domače korenine in gospodarsko-kulturno zasušili domače prebivalstvo slovenske Zilje. Naša naloga je, da preprečimo nadalnje brezobzirno izkoriščanje ziljskega človeka, pa tudi brezobzirno iztrebljenje ziljskih gozdov in izkoriščanje ziljske zemlje. Potem bo tudi Zilja spet zaživela svoje prirodno slovensko življenje.

Poslanci naj na Dunaju zahtevajo, „da bode nam slobodno, da moramo v Slovenii kadar koli hočemo in kakor hočemo po malim v šole in v kanclije vpeljati naš slovenski jezik, da nas ne sme noben narod siliti, ptuj jezik nam nametovati.“

Matija Majar-Ziljski v „Novicah“, 1848, štev. 17, str. 69, 26 aprila.

JOSIP STEFAN

L A V O Č E R M E L J

Ni ga skoro fizikalnega učbenika v vseh svetovnih jezikih, v katerem se ne bi omenjalo ime Josipa **Stefana**. Zlasti njegov zakon o sevanju, ki nosi po njem tudi ime, mu je pridobil svetoven sloves. Toda skoro nikjer se ne omenja, da je bil ta veliki um naše gore list, da, celo med Slovenci in tudi med njegovimi rojaki je mnogo takih, ki ne vedo, da se je Josip **Stefan** rodil kot koroški Slovenec in da se je v svojih mlajših letih udejstvoval kot slovenski pesnik in pisatelj.

Josip **Stefan** se je rodil 24. marca 1835 št. Petru pri Celovcu kot nezakonski sin služkinje Marije Startinikove in skromnega trgovca z moko Aleša Stefana. Ko sta se Aleš in Marija leta 1844 poročila, je mali Jože dobil po očetu priimek Stefan. V krstni knjigi je priimek očeta vpisan kot Stephan, svoje prvenčke v „Vedežu“ in „Slovenski Bčeli“ je mladi Jože podpisoval štefan in tako je zapisan njegov priimek tudi v katalogih VI. in VII. gimnazijskega razreda. Pozneje se je vedno podpisoval Stefan, bodisi pod znanstvenimi spisi v tujem jeziku ali pod poljudnimi spisi v slovenščini. Tu pa tam je uporabil psevdonim „J. A. Spleteni“ ali kratko „J. A. S.“ po grškem pomenu besede „stephanos“.

Otroška leta je prebil mladi Jože pri svoji materi, ki je služila v tuji hiši pri Sv. Petru, odkoder je hodil na normalko v Celovec. Že z desetimi letom se je vpisal na celovško gimnazijo. Tedaj je že bival z očetom, ki je imel skromno trgovinico z moko in kruhom. Pomagati je moral očetu pri težkem delu.

V šolskem letu 1848—1849 se je

z novo šolsko reformo na celovški gimnaziji uveljavila tudi slovenščina. Jeseni 1848 je začel učiti slovenski jezik Anton **Janežič**. Iz šolskega kataloga za leto 1850—1851 izvemo, da se je Stefan moral udeleževati tega pouka. Ker je bil ta pouk obvezen samo za Slovence, je jasno razvidno, da je Stefan veljal in da se je sam štel za Slovenca. V katalogih za VII. in VIII. razred je pri njegovemu imenu pripisana opomba „Slovenec“. Ob koncu sedmega razreda je prejel nad vse laskavo oceno iz slovenščine: „Rojen Slovenec, obiskuje tečaj tretje leto, popolnoma točno znanje literature, okusno pismeno oblikovanje, združeno s pohvalnim razumevanjem ilirščine in staroslovenščine“.

Val narodnega prebujenja, ki je tedaj pretresel vse sloje našega naroda, je z vso silo zajel posebno učečo se mladino in z njo tudi Josipa Stefana. Veliki buditelj našega naroda ob severni meji Matija **Mažar Ziljski** je pritegnil v vrtimec narodnega in prosvetnega življenja tudi njega, deloma neposredno, najbolj pa posredno po Antonu Janežiču, ki je bil njegov učitelj na gimnaziji. Tako se je vzbudila v srečnem mladem Stefanu najgloblja ljubezen do maternega jezika, ki je našla najlepši odmev v njegovi pesniški duši. Stefan se je združil z enako čutečimi sošolci in ustanovil literarni krožek, ki je izdajal pisan dijaški list „**Celovško Slavijo**“.

Že kot petošolec je videl Stefan natisnjeno svojo prvo pesem v „**Vedežu**“, časopisu za šolsko mladež, ki ga je urejeval Janez **Navratil**. Istega leta je Janežič prevzel eno, v naslednjem letu celo več Stefanovih pe-

smi iz „**Celovške Slavine**“ v „**Slovensko Bčelo**“, kar je moralo biti za mladega pesnika posebno častno, saj je bila „**Slovenska Bčela**“ pomožna knjiga v šoli, kateri učenec je tedaj bil. Docela v skladu z duhom, ki ga je širil Majar Ziljski, se Stefan ni omejil samo na znanje materinščine in morda še njene najožje sestre „ilirščine“, temveč se je učil še razne druge slovanske jezike. O uspehih nam pričajo njegovi prevodi ruskih in čeških pesmi.

Jeseni 1853 se je Stefan vpisal na filozofsko fakulteto dunajskega vseučilišča, kjer se je posvetil študiju matematike in fizike. Poleg tega pa je obiskoval tudi predavanja svojega rojaka Frana **Miklošiča**. Toda mladega, upapolnega Stefana, vzgojenega v idealističnem krogu Matije Majarja in Antona Janežiča, je moralo srečanje s treznim Miklošičem silno strezniti.

Tudi kot visokošilec ni Stefan razjahal svojega Pegaza. Kolebal je med znanstvom in pesništvom. Zlasti Goethe in Adalbert Stifter sta močno vplivala na njega. Od slovenske strani pa mu je bil v spodbudo France **Levstik** in prav pod Levstikovim vplivom je prepesnil marsikatero svojo starejšo pesem in tudi marsikatero novo spesnil. Ko je prenehala izhajati „**Slovenska Bčela**“, kjer je objavil svoje prvence, je pošiljal literarne spise najprej Bleiweisovim „**Novicam**“. Ko pa je **Einspieler** preuredil „**Šolskega prijatelja**“ v slovstveni obzornik, se je Stefan uvrstil med njegove najboljše in najmarljivejše sodelavce.

Prav v tem časopisu je leta 1855 objavil pesem, ki zveni kot slovo od pesnikovanja. Da se je res hotel posloviti od slovenskega Parnasa, je razvidno tudi iz njegovega „Pregleda“ čez leto 1855“, ki je ohranjen med njegovimi spomini v ljubljanski univerzitetni knjižnici in kjer je napisal med drugim: „Sedaj sem se docela odpovedal domači literaturi, ničesar nisem ustvaril in tudi nisem

ničesar cenil od tega, kar sem ustvaril, deloma iz smežne okolnosti, ker se mi je zdelo edino vredno, iskati slave v znanosti, deloma iz prepričanja, da me tako zaposlitev preveč oddaljuje od prave snovi mojega študija in od vsaj namisljenega namena mojega življenja. Nikakor pa se nočem s tem za vselej posloviti od tega polja“.

V „**Šolskem prijatelju**“ je poleg pesmi objavil tudi več poljudnoznanstvenih razprav. Za poznavanje in presojanje naših kulturnih in slovstvenih prilik v tisti dobi, pa je nad vse zanimiv in pomemben njegov članek „O domačem slovstvu“.

V letih 1856 in 1857 ni Stefan objavil nobene pesmi, vendar ni v tej dobi prenehal pesniti, toda slovenski muzi ga je tedaj skušala izneveriti nemška muza.

Novo spodbudo je Stefan pričakoval od „**Slovenskega glasnika**“, ki ga je za naslednje leto napovedal njegov učitelj **Janežič**. Resnično je Stefan že v prvem zvezku „**Glasnika**“ objavil nekaj prirodoslovnih sestavkov. V drugem zvezku se je Stefan v pismu z Dunaja od 15. junija 1858 povrnil k razmišljanju o slovenskem slovstvu in o slovenskem kulturnem delovanju sploh. Tedaj je kot prvi slovenski intelektualec opozoril Slovence na njihovo dolžnost do veličastne kulturne postave Franceta **Prežerna**.

V tretjem zvezku pa je začel Stefan, ki je bil tedaj že privatni docent na dunajskem vseučilišču, objavljati „**Naturoznanske poskušnje**“. Prvi del, v katerem govori o razlagi prirodnih pojavov, nadzemeljskih vzrokih in prirodnih silah, je že v prvi številki. Nadaljevanje pa je sledilo šele po daljšem presledku. Zato se Stefan v drugem delu opravičuje zaradi zamude. Nato pa nadaljuje:

„Pa druga stvar me tižči. Stojim pred vami zna biti s celim košem nemškega znanja in s pestjo slovenskih besed. Iz koša bi bilo lahko jemati, a težko iz njega vzetej stvari

načrti prikladnega oblačila v skrčenej pesti. In nagih jih vendar ne morem pošiljati v svet. Zakaj Slovenci so zdaj močno sramežljivi, in jezične nesramnosti jim bodejo srca slovničarska. Studijo jim besede, katerih prosti kmet v domovini slovenskega duha ne nosi na jeziku zjutra in večera. Jaz pa sem le malo imel priložnosti, pojiti se z duhom slovenskim. Na zdaj že večidel nemškej zemlji rojen, sem živel zmerom na nemškoj zemlji in nimam tedaj od doma nobenega voditelja, ki bi mi pravil, kar je slovensko, kar ne. Naj se tedaj tolažijo tisti, kateri so bolj vedni v slovenskej pisavi, saj so le poskušnje, kar pišem, to kaže naslov. Ali jih je treba ali ne, tega nočem zdaj presojati . . .“

Kaj je sililo Stefana k taki izjavi? V „Glasniku“ je France **Levstik** ostro napadel pisce slovenskih poljudnoznanstvenih razprav in kratkomalo izjavil, da Slovenci takih spisov za enkrat sploh še ne potrebujejo. Skozi vse leto 1858 pa so v „Novicah“ izhajale Levstikove „Napakke slovenskega pisanja“. Vse kaže, da se je po teh Levstikovih spisih čutil prizadetega tudi Stefan, kajti drugi del svojih „Naturomstvenih poskušenj, v katerem je obrazložil postanek materialnega sveta, je zaključil z besedami „s čim se bode končalo, drugokrat“. Te druge kratki pa ni bilo več. S tem sestavkom je Stefan utihnil kot slovenski pesnik in pisatelj.

Ni pa izključeno, da je pri tem sodločevala tudi nam neznana Stefanova srčna bol. Ko se je namreč leta 1858 za vedno ločil od slovenskega pisateljevanja in se odločil za znanstveno delo, je nastal v njem globok preobrat, čigar vzroki so ostali vedno prikriti. Prej tako veseli mladenič, ki je rad prebil marsikatero uro v prešerni družbi prijateljev, ki se je navduševal ob lepoti naše pesmi in sam marsikatero veselo zapel, ki je z besedo in dejanjem segal v naše kulturno in javno

življenje, se je zaprl sam vase. Nikomur ni zaupal tajnosti svoje velike boli, nikomur ni nikakor govoril o svojih osebnih razmerah. Odslej je živel v pravi meniški priprostosti samo znanstvenemu delu in dolžnostim, ki mu jih je nalagala služba. Morda je prav v tej popolni osamelosti daleč od šumnega družabnega življenja imel priliko in čas, da je izvršil tako veliko življenjsko delo.

FIZIK IN UČENJAK

Josip Stefan je bil kot fizik univerzalen, njegova znanstvena raziskovanja obsegajo vsa področja fizike in se prepletajo druga v drugo. Raziskoval je probleme mehanike, akustike in optike, zlasti pa probleme toplote, magnetizma in elektrike in jih je skušal matematično obrazložiti. Popolnoma upravičeno je trdil Stefanov učenec, slavni fizik L. Boltzmann, da bi moral podati zgodovino fizike za vse tridesetletje 1863 do 1893, ako bi hotel prikazati vse njegovo delo.

Stefan je bil predvsem **teoretik**. To je pokazal že v svojem spisu „O občnih enačbah z oscilatorno gibanje“, še bolj pa v svojih „Pripombah o absorpciji plinov“, ki mu je odprla pot v znanstveni svet. Toda tudi kot **eksperimentator** je bil izredno spreten in iznajdljiv. Marsikatero njegovo odkritje je postalo naravnost epohalno. Vse poizkuse pa je napravil z najbolj preprostim napravami, na poizkus pa je vedno nanizal teoretična razmotrivanja.

Kot teoretik si je Stefan stekel nevenljive zasluge predvsem v področju **elektrike** in **magnetizma**. Že leta 1869. je objavil obsežno razpravo o osnovnih formulah elektrodinamike, v kateri je dokazal, da sta obe tedaj veljavni teoriji elektrodinamike, namreč Amperova in Grassmannova, enako primerni, da pa sta obe nepopolni, ker ne obsegata

predmeta v polnem obsegu. S tem je pokazal potrebo po popolnejši in splošno veljavni teoriji. Nova teorija je bila že na poti. Prihajala je iz Anglije in je bila združena z imeni **Faraday** in **Maxwell**. Bila pa je silno revolucionarna in razen tega ovita v trdo matematično skorjo, tako da na evropskem kontinentu ni našla zasluznega odmeva. Stefanova zasluga je bila, da je poleg nemškega fizika **Helmholtza** na kontinentu utiral pot novi teoriji. Do končne zmage ji je pomagal Helmholtzov učenec **H. Hertz** z odkritjem elektromagnetnih valov. Nadaljnji razvoj teorije je Stefan aktivno spremljal prav do svoje smrti. Posebno važna je postala njegova razprava, v kateri govori o pojavu, ki je danes splošno znan pod imenom „kožni pojav“ (skinefekt). Matematični obrazec, ki se nanaša na ta pojav, je v tehniki visokih frekvenc znan pod imenom „Stefanova formula“.

Leta 1865 je Stefan odkril nekaj **termskih elementov**, ki po jakovosti daleč prekašajo najbolj znani termiski element antimon-bizmut. Nekaj let pozneje je objavil načrt za dva tipa **termomagnetnih motorjev**, ki ju je kmalu nato tudi skonstruiral in pokazal v obratu pred Kemijsko-fizikalno družbo na Dunaju. Stefan se je intenzivno zanimal za praktično uporabo znanstvenih odkritij in izsledkov. O tem priča predavanje, ki ga je imel leta 1883. v Eelektrotehniškem društvu na Dunaju. V njem je kritično poročal o velevažnih poizkusih za prenos električne energije na razdaljo, s katerimi se je tedaj bavil Marcel **Deperz** v Parizu. Istega leta je Stefan predsedoval znanstveni komisiji na mednarodni električni razstavi na Dunaju in je v njenih poročilih objavil svoje poizkuse o vibraciji tokovne jakosti pri dinamo strojih, s katerimi je po sodbi strokovnjakov postavil temelj sodobni tehniki za generatorje izmeničnega toka.

Izdatno je Stefan sodeloval tudi

pri izpopolnitvijo **kinetične teorije plinov**. Dva problema sta ga posebno zanimala: provodnost toplote in difuzija plinov in tekočin. V zvezi s temi teoretičnimi razpravami je Stefanovo najodličnejše delo, namreč določitev toplotne provodnosti plinov.

Po kinetični teoriji plinov, ki je v začetku preteklega stoletja prišla do veljave posebno po **R. Clausiusu** in **J. C. Maxwellu** in ne najzadnje tudi po **J. Stefanu**, so plini neprimerno slabši prevodniki toplote kot trda telesa. Toda vsi poizkusi, da bi to izkustveno dokazali, so bili brezuspešni. Celo najspretnejši eksperimentator tiste dobe, profesor **Magnus** v Berlinu, se je moral ustaviti pred tem problemom. Stefanu je bilo pridržano, da ga je razrešil z izumom zelo preproste priprave, ki jo je imenoval **diatermometer**. S to pripravo, ki po obliki spominja na znane steklenice termos, je Stefan dognal, da toplota ne prehaja med stenami diatermometra samo po provodu, temveč tudi po sevanju, in je zaradi tega posvetil problemu sevanja posebno pozornost.

Na podlagi obsežnih razmotrivanj je leta 1879 objavil svojo slavno razpravo „O odnosih med toplotnim sevanjem in temperaturo“, v kateri je določil zakon o sevanju, ki je po vsem svetu znan kot „**Stefanov zakon**“. Po tem zakonu je energija, ki jo izseva črno telo v obliki toplote, premo sorazmerno s četrto potenco njegove absolutne temperature. Na podlagi tega zakona je Stefan prvi lahko pravilno izračunal temperaturo sončnega površja.

Stefanov zakon o sevanju je sedem let pozneje teoretsko utemeljil njegov najboljši učenec **L. Boltzmann**, zato ga čestokrat navajajo pod imenom obeh kot Stefan-Boltzmannov zakon. Ta zakon ni bil samo zelo važen za astrofiziko in za svetlobno in toplotno tehniko, temveč je postal tudi izhodišče za nadaljnji razvoj našega znanja o svetlobnem

in toplotnem sevanju, ki je ob preračunu stoletja dovedel do sodobne kvantne teorije svetlobe.

V zvezi s poučevanjem molekularnih sil je Stefan napravil tudi svoje znamenite poizkuse o „**navidezni adheziji**“. Znani pojav, da moremo dve gladki plošči, položeni druga na drugo, le s silo razmakniti, so pred Stefanom tolmačili kot pojav molekularnih sil. Stefan pa je s poizkusi dokazal, da v večini primerov adhezija sploh ne more biti vzrok temu pojavu. On razlaga pojav tako-le: pri razmikanju plošč nastane med njima prazen prostor ali pa se zrak med njima močno razredči. Zaradi trenja prodira zrak ali tekočina le razmeroma počasi v prazen prostor med ploščama. Dokler pa ni ta prostor napolnjen z zrakom ali tekočino, zadržuje pritisk na zunanjo stran plošč njun razmik.

Z raziskovanjem **svetlobnih pojavov** se je bavil Stefan intenzivno od leta 1864 do 1866. Posebno plodovito je bilo leto 1864, ko je Stefan predložil dunajski akademiji kar sedem razprav iz optike, od katerih mu je ena priborila bogato Liebenovo nagrado.

Veliko zanimanje je kazal Stefan tudi za **akustične probleme**. Leta 1855. je predsedoval mednarodni konferenci na Dunaju, ki je določila tako imenovani komorni ton kot normalni ton in tako dokončno odpravila nedostatek, ki je delal glasbenikom silne preglavice. Sejnim zapisnikom te konference je kot sestaven del priložena Stefanova razprava, kako naj se izdelujejo primerne glasbene vilice in kako naj se na najboljši način določa absolutna tonska višina vilic. Tri leta pozneje je na mednarodni glasbeni razstavi na Dunaju razstavil gosli, ki jih je sam napravil.

Od njene ustanovitve leta 1867 dalje je bil Stefan član **komisije za raziskovanje fizikalnih prilik Jadrana**. Ko je v novembru 1877. umrl njen prvi predsednik K. **Littrow**, je

Stefan postal njegov naslednik. Prav tako je bil tudi stalen član **komisije za normalno merosodstvo**.

Ko se je po groznih rudniških katastrofah v Karvinu in Dombrovi leta 1855. ustanovila posebna komisija z nalogo, da proučuje možnost, kako bi se preprečile eksplozije jamskih plinov, je bil tudi Stefan imenovan za njenega člana in se je tudi v tem področju uveljavil s svojim bogatim znanjem.

Spričo tako izredno plodnega znanstvenega udejstvovanja se ne smemo čuditi njegovi sijajni karieri, ki jo je imel kot vseučilišni profesor in akademik. S 23. letom je postal privatni docent, le pet let pozneje pa je bil že reden profesor višje matematike in fizike na dunajskem vseučilišču. Ponovno je bil dekan filozofske fakultete in v šolskem letu 1876—1877 je bil izbran celo za rektorja dunajske Almae matris. S 25. letom je bil izvoljen za dopisujočega in z 30. letom za pravega člana Akademije znanosti na Dunaju. Od leta 1875. dalje je bil tajnik njenega matematično-prirodoslovnega razreda in z letom 1885, je postal podpredsednik akademije.

Avstrijska vlada ga je odlikovala s tem, da ga je imenovala za dvornega svetnika in za viteza reda železne krone III. razreda ter mu poklonila znak za umetnost in znanost.

Tudi razne druge znanstvene družbe so mu izkazale velike časti. Tako ga je Kraljevsko društvo v Upsali na Švedskem imenovalo za pravega, Kraljeva akademija v Monakovem in Fizikalno-medicinsko društvu v Würzburgu na Bavarskem za dopisujočega člana. Stefan je bil „officier de l'instruction publique“ in vitez ruskega reda sv. Ane.

Vsi ti uspehi in vse te časti pa niso mogle Stefana rešiti njegove srčne boli. Šele leto 1891 je prineslo v tem pogledu preobrat. Tedaj se mu je izpolnila želja, ki jo je v svojih mladih letih zaupal svojemu dnev-

niku, pozneje pa zakopal globoko v svoje prsi. Na jesen njegovega življenja mu je bilo dano, da je našel zvesto in ljubeznjivo življenjsko družico. Stefan je postal zopet veder in vesel, kakor ga že dolgo nihče ni videl. Toda le kratek čas je mogel uživati to pozno srečo. Kajti že spomladi 1892 je obolel za influenco, od katere ni več ozdravel. Decembra meseca je še predložil akademiji zadnjo razpravo, božične praznike pa je prebil v polni nezavesti in 7. januarja 1893 ga je smrt rešila nadaljnjega trpljenja.

8. decembra 1895 so mu njegovi učenci in prijatelji na spodbudo Ke-

mijsko-fizikalne družbe na Dunaju postavili prekrasen spomenik v arkadah dunajskega vseučilišča. Ob stoletnici njegovega rojstva pa so nemški koroški krogi odkrili na njegovi rojstni hiši v Št. Petru pri Celovcu spominsko ploščo. Tujina mu je izkazala v obilni meri zasluženo čast in slavo, kaj pa smo sterilili mi, ki smo mu po rodu in jeziku najbližji? Naj veljajo v tem pogledu besede, ki jih je Stefan sam napisal leta 1858, ko je opozoril na naše dolžnosti do Prežerna: „Ako ne bomo častili svojih prvakov, kdo bode maral za nas?“ In Stefan spada nedvomno med te prvake.

Podoba Miklove Zale v narodnem izročilu in slovenskem slovstvu

I V A N S T R N A D

„Miklova je Zala
vso dušo mi je razsvetila“

(O. Župančič, Zimzelen pod
snegom. Stran 28)

Že iz davnih dni sije milo v slovensko občestvo obraz slovenske devojke in žene. Vsi letopisci hvalijo zvestobo slovenske žene, a učeni Čeh L. Niederle poudarja v „Slovan-skih starožitnostih“ še prav posebej to krepost pri vseh starih Slovanih, ki se družijo s poštenostjo poročenih žen, pa še njihovo delavnost in ljubezen do doma. Po mojih mislih je pa pozabil prof. Lubor Niederle poudariti ljubezen žene pri starih Slovanih do domovine in svobode. Sicer pa tudi drugače njegova podoba narave in kulture starih Slovanov ni vedno točna in so možna še drugačna gledanja.

Ni tukaj prostora, da bi vam nasklinal podobo slovenske žene iz davnih časov slovenske vesele in nevesele preteklosti do danes. Od priho-

da Slovencev do Samove zvezne države, h kateri je pristopil tudi koro-tanski knez Valuk, do borb z Obri, Bavarci in Franki, do pokristjanjenja, preko prvih kristjanskih vojvod Gorazda, Hotimira, Vojnimira, Inke do kneza Kocelja in sv. Cirila in Metoda, počiva na obrazu slovenske žene zdaj bol, zdaj radost, a vedno otožna lepota, ki prihaja iz hrepenenja po svobodi. Težko ji je moralo biti, ko sta poginila slovan-ska kneza Kocelj in Rastislav in je na Moravi in v Panoniji, v Blatogradu ob Tihanjskem jezeru zatonilo staro cerkvenoslovansko bogoslužje.

V srednjem veku so zadale križarske vojne hude rane slovenski ženi. Fantje in možje so padali na bojiščih v tujini, niso se več vrnili v domačijo, ali pa so se vračali posiroveli nekateri in odtujeni. Doma je ostala le slovenska žena, v hiši in na polju, s pretajno slovensko besedo povezana, in novi rod, ki je doraščal, je na srečo njej sledil. Nosila je v

srecu slovenske bajke in legende, narodno lirsko in pripovedno pesem, spomine na davna obredja, združena s plesom ali rajanjem, nekake vsesplošne pramuzične umetnosti. Škoda, da ni največ naših narodnih lirskih in pripovednih pesmi zapisanih, neznana pesnica iz ljudstva teh narodnih pesmi je bila mogoče največkrat slovenska žena, saj pričajo nekateri ohranjeni dragulji narodne pesmi, da jih je spesnila slovenska neznana poetinja iz ljudstva. Nemške viteške igre in baharije niso vplivale na slovensko ženo. Slovenci so imeli svojstveno umetnost: petje in ples, niso bajali narodnih pripovednih pesmi, ampak jih skupno peli in rajali, ilustrirali so jih s plesom, za glasbila pa so imeli dude.

A še strašnejša od križarskih vojn je bila za slovensko ženo doba turških navalov. Ti roparji so požigali, ubijali, odvajali v sužnost naš rod, najraje deklice in dečke, da jih vzgoje za hareme, odpadnike in janičarje. Kako je moralo tedaj trpeti srce slovenske devojke, kolikokrat je bilo prebodeno srce slovenske matere. Leto 1396. je bilo tisto grozno leto, ko so bili v bitki pri Nikopolju cesarski in celjski popolnoma poraženi in ko so turški roparji prvič vdrli na slovenka tla. Od 14. stoletja dalje do leta 1710. je slovenska zemlja vedno trpela, krvavel je naš narod, slovenska žena je pa dosegla palmo mučeništva. Do te katastrofe nemara bi ne prišlo, če bi ne bil leta 1389. srbski kralj Lazar, velik junak a slab strateg, premagan na Kosovem polju.

Srbska narodna pesem je tedaj za vse večne čase proslavila srbske devojke v „Koroški devojki“, a tudi jugoslovansko ženo. Po grozni bitki na Kosovem polju je šla Kosovska devojka iskat zaročenca, vojvodo Milana Toplico. A tudi druge junake.

„Na rameh nosi bele hlebe,
v belih rokah pa dva vrča zlata,
v enem vrču zlata je vodica,
v drugem vrču je rumeno vino.
Ona ide na Kosovo ravno
in obrača po krvi junake,
kar junakov na življenju najde,
jih umiva vse z vodico hladno
in jih z vincem rdečim okrepcuje
in zalaga jih še s hlebom belim“

(Prevod A. Gradnika).

Ranjeni junak Orlovič Pavel ji pokaže kraj, kjer je padel njen zaročenec, tam kjer bojna koplja so najvišja in najgošča. Kosovska devojka je vsaj videla kraj, kjer je padel njen zaročenec, slovenska devojka ali žena pa ni nikoli zvedela za kraj, kje je padel v turških bojih njen mož ali zaročenec, kje je končal kot ujetnik v turškem suženjstvu. Samo po bitki pri Nikopolju je dal pomoriti besni turški krvolok sultan Bajazid 10.000 ujetnikov, gotovo tudi izmed slovenskih vitezov in borcev iz ljudstva kneza Hermana Celjskega.

Slovenke so dobro vedele, kaj jih čaka pod Turki, zato so se Turkom često postavile v bran. Premagale so Turke v Praprotnem, v Belem Klanecu, v Ljutomerskih goricaх leta 1664, pod Šmarno goro in drugod. Le tabor, za silo utrjen, jih je ščitil, tu so kuhale krop in smolo, valile na Turke kamenje in metale vanje celo panje čebel. Stopile so celo na čelo vasi in vojske, kakor je to storila Urška Dolinarjeva s Petrovega brda, ki je pognala v beg tolpo Juzufa paše. Naša narodna pesem ve o teh bojih mnogo povedati, a o tem drugič. Celo na pohod v daljno Turčijo pošlje narodna pesem v „Junaški deklici“ Gregčevo Alenčico, kjer s konja seče Turke.

Gori, doli tam drči,
Turčine seka in mori;
toliko jih za njo leži
ko snopja za ženicami,
ko drobne trave izpod kosa,
kadar Bog dobro letino da.

V starodavnem Korotanu, središču in zibelki slovenstva, se pripoveduje o junakinji zvestobe „Miklovi Zali“ pri Serajniku v Rožu. Ni pa bila samo junakinja zvestobe, ampak bila je tudi borka v borbi proti krutim krvolokom Turkom. Če so pripovedke o Miklovi Zali zapisane, ne vem, izvirajo pa iz resnice in so ohranjene v ustnem izročilu petnajstega stoletja. Miklova Zala je torej zgodovinska osebnost, katero so Turki ujeli in jo odpeljali v sužnost, globoko noter v Turčijo. Narodna pripovedka poroča, da se je Zala po sedmih letih vrnila, zbežala je junška žena iz turške sužnosti in šla za geslom svojega srca ob Donavi in Dravi navzgor . . . a ko je došla v domačo vas, je njen mož, ki ji je bil sicer ostal zvest, od druge prevaran, bil ravno na poti k poroki, ko mu prihiti Zala naproti. „Sedem let“ pa pomeni lahko še več let ali manj, ker narodna pesem ljubi to število. To je snov za roman in ne samo za povest in ljudsko igro.

Prvi, ki je uvedel v slovenskem slovstvu Miklovo Zalo, je bil Jakob Sket s Sladke gore na Štajerskem (1852 — 1912). Spisal je več povesti in celo avtobiografski roman „Vogrin“. Najboljša njegova povest pa je „Miklova Zala“, ki je izšla v Večernicah Mohorjeve družbe v Celovcu.

Še strogi literarni zgodovinar Slodnjak piše v „Pregledu slovstva“ o tej povesti, da se je pisatelju bolj posrečila kot pa roman „Mirko Vogrin“. Posrečila se mu je, ker jo je dobro povezal z narodnim izročilom, ki je iz resnice in ne iz sanj. Zato se je obnesla stvarno, realno, a brez pridiha umotvora, ker njen oče ni bil veliki besedni umetnik, ampak le profesor, ki mu pa narodno blago ni bilo neznan.

Ljudstvo pa je spoznalo sebe v tej povesti, ki je doživela več izdaj in dve dramatizaciji. Dobra, a nekoliko zastarela je dramatizacija Jakoba Špicarja. Tesno po Sketovi povesti

prirejena, odlična pa je Žižkova nova dramatizacija Miklove Zale po narodnih pripovedkah in po Sketu. Odigrava se v sedmih letih od 1478 do 1485.

Že Josip Jurčič je po nasvetu Franceta Levstika spisal prvo povest iz dobe turških roparskih navalov „Jurija Kozjaka“. Ta je tudi med ljudstvo zbudil velik odmev. V tej povesti je več umetnosti kot v Sketovi. Naš cerkljanski rojak pisatelj France Bevk pa je spisal povest iz dobe turških bojev „Stražne ognje“, ki se odigrava na Vipavskem in v kateri je dokazal, da je lahko tudi povest „umotvor“ in da je njen cilj lahko še višji kot pouk in zabava. Manj posrečen je Petra Bohinjca „Gospod Kamenski“ v „Dom in svet“ 1898., Lea Faturjeva je pa z „Srebrno“ dokazala, da je v zgodovinski povesti iz turških časov doma. V Jagodišču na Cerkljanskem sem gradil ob starinski posuti cerkvici tudi povest iz dobe turških bojev „Cerkvica na polju“, katero mi je navdahnila starodavna, skrivnostna Cerkljanjska, ki me je tedaj vsega omamila, s tistimi elegičnimi ljudmi, katerih beseda zveni kot godba. Škoda, da ni postala povest, kakor sem si želel, mogočna bridka inkarnacija iz strašnih dni. Imamo sicer tudi roman iz dobe turških navalov, ki pa ni velik umotvor. Spisal ga je Rado Murnik v Ljubljanskem Zvonu 1911 do 1913. in se imenuje „Hči grofa Blagaja“. Kdor hoče čitati te obširne zgodbe, naj si nabavi kar tri letnike Zvona, a roman ga ne bo ogrel.

Moderni romanopisci so se odmaknili od zgodovinskih romanov, začeli so pisati analistične, psihološke romane, ki slone na psihološki analizi nekega Freuda in so izgubili vez s preprostim ljudstvom. Škoda tudi, da ni nadaljeval pisatelj France Finžgar romana „Pod svobodnim soncem“. On edini bi bil lahko napisal roman iz dobe turških bojev, ki bi bil po ideji in obliki zares umno-

tvor. Tako nadaljevanje romana „Pod svobodnim soncem“ ne je bilo samo mladostna sanjarija, ampak bi izpopolnil globoko vrzel v slovenskem slovstvu.

Če Miklove Zale ni izoblikoval narodni pevec ali epik, je to znamenje, da je ugašala ustvarjajoča sila v Korotanu, če pa ni nihče mislil ob Miklovi Zali na slovenski umetni ep, katerega so sanjali od Trdine dalje vsi slovenski pesniki v dobi narodnega prebujenja, je mogoče tudi zato, ker je bila ta pripovedka drugod pozabljena in so učeni pesniki bolj oblikovali „Kralja Matjaža“ in „Zadnjega Celjana“, ubogo vaško dekle ali vaška žena iz Roža kot junakinja — borba proti Turkom, to skoraj našim umetnikom poetom ni šlo v glavo. Celo v Aškerčevem „Celjanu“ nastopa ljudstvo komaj kot prizvok in ne kot glavna sila, ki je nakazana šele ob koncu epa.

Izmed naših poetov se je spominjal na Miklovo Zalo Oton Župančič v znameniti in učinkoviti pesniški zbirki „Zimzelen pod snegom“, ki pa še ni dosegla viška njegove ustvarjalne sile.

Korotanki Marici Zwitterjevi je posvetil Župančič pesem „Miklovo Zalo“ za spomin, ki je poetu simbol „Upov ognjenih“, ko je zaskrbljen za bodočnost naroda „in ki mu je vso dušo razsvetlila“:

Ko v turški sužnosti ječela
in k svojemu Bogu molila
za drage Miklova je Zala,
vso dušo mi je razsvetlila.
Kadar me skrb za nas napade
se spomim Zale na kolenih,
poln zopet upov sem ognjenih
in vem: naj pride kar že koli,
za nas še zvesta Zala moli.

Ne vem, če je največji pesnik Korotana Fran Eller obravnaval ta problem, ker nimam vseh njegovih pesmi pri roki; njegova pesniška zbirka bi bila morala iziti že lani; prvi slovenski rispetist Alojzij — Peter-

lin — Batog, pozabljeni pesnik Korotana, se je gotovo na njo spomnil, ali Majster — Vojanov, pesnik Zilje in Maglaja jo dočuti, nemara celo kje Ivan Albrecht, v koroških motivih. Rispeto pa je zelo redka literarna zvrst in prikazen v slovenskem slovstvu. Nekdo, ki je rispeto reformiral, se je spomnil tudi Miklove Zale in jo v obliki rispeta povezal s sodobnostjo:

RISPETO

MIKLOVI ZALI

Bog sprimi te, iz dalnje si Turčije
zbežala v naročaj Korotana, k možu,
po zemlji v rožah in zelenem Rožu,
zahrepenela si po miru domačije.

Čeravno so opojnejše v Turčiji rože,
imela tam bi bogatejšje može,

k ljubavi mladi se vrnila
po sedmih letih je koroška vila.

Tako si lepa — Korotanka,
iz davnih dni se zdiš mi partizanka.

Doma boš dečva črnooka
zibala v zibki zalega otroka.

„Čez izaro“ mu pela, pesmi majke,
boš pripovedke bajala in davne
bajke.

Šele v drugi svetovni vojni, v času narodne-osvobodilne borbe, se je neznan narodni pesnik v Korotanu spomnil ob doživljanju te borbe na Miklovo Zalo, ki bo vstala, na katero so pa prej celo narodni baladniki pozabili ob nezaslišanem nemškem tisočletnem suženjstvu. V „Koroškem reju“ je neznan pesnik partizan podal podobo Miklove Zale kot podobo svobode in to borbo za svobodo najgloblje podoživljal in doživljal. Namesto godal sprejemajo godci v roke orožje in oglasi se vse drugačna pesem, ko mašincea zagode ko „frula“ ali piščalka.

KOROŠKI REJ

Godci stopite na plano,
puške v roke pa za mano,
da naša Koroška bo vstala
in Zilja in „Miklova Zala“.

Mašinka zagodi ko frula,
vsa te dolina bo čula.
Ko ježva zapoje naj bredda,
naj njena bo glavna beseda.

Vi težki bacači-orači,
vi starci ste, sitni nergačji,
vi bas bi veselo zapeli
in vmes bi topovi grmeli.

Mikova Zala bo vstala,
Zila prosto zaigrala.
Koroška svobodna bo, hej!
Dro, godci, zagodimo rej!

Oton Župančič, naš veliki, edini,
nepozabni se je še po „Zimzelenu“
spomnil Korotana. V „Novem svetu“
je objavil leta 1947. pesem „Koro-
tan v srcu“, kjer je njegov polet še
drznejši kot v „Zimzelenu“, ko od-
pre se mu v prsih globoka rana in
slutim, da je v tej pesmi nakazana
nova zbirka, še globlja od „Zimze-
lena“.

KOROTAN V SRCU

Kadar se v srcu spomnim Korotana,
odpre se mi globoko v prsih rana,
iz nje pa pesem, jok in kletev vre,
up in ljubezen, nikdar mi ugnana.

Iz brezna mojih bolečin odmeva
zvon gosposvetski; mračen zbor prepeva
nekdanje zgodbe; rušijo se vrhi,
vasi podirajo se v noč iz dneva,

Od severa se divji roj za rojem,
usiplje in po ljudstvu pada mojem;
kdo brani pravdo vdove in sirote?
Kdo si je v svesti, da stoji na svojem?

Zvrni se, gora, vnovič se pogrezni,
mesto in grad in njivo vse zavzemi —
skozi posipa in razvala plast
mlad rod prebija v novi se ljubezni.

Ob Dravi partizanska puška počji,
in po grobovih davno spavajočji,
se dramijo: „Spet gre za staro pravdo!
Pokonci! Z njimi! Zdaj se naj odloči!“

Kdaj res ta dolga borba bo končana?
Naj se mi nikdar ne zaceli rana,
naj peče me, naj spati mi ne da —
ne izpustim iz srca Korotana.

Miklova Zala pa je tudi dečva v
„Mrtvem bataljonu“ poeta-partiza-
na Mihaela Klinarja. Poet jo Koro-
tan. goloboko doživel ob smrti padle
borke Korotanke — partizanke, v
kateri je živel duh Miklove Zale.
Škoda, da se je ta glavna pretresljiva
baladeskna pesem, katero sem čul
pesnika recitirati, izgubila in da je
ni v zbirki „Mrtvi bataljon“. Jo pa
slutiš ob koroških motivih na vsaki
strani „Mrtvega bataljona“.

Ni čudno, da se je že prej avtor
Tolminec in Štefana Golje, Ivan
Pregelj spomnil Korotana. V pove-
sti „Umreti nočejo“ je napisal
„Zgodbe slovenske bolečine na Koro-
škem“. Tudi ta večerniška povest
je več kot večerniška, je umotvor.
V uvodu Pregelj tako goslari:

„Zakaj me imenujete tužno Koro-
ško? Lepa Koroška sem! Mučeni-
štvo mi je lepota, čast in veličje od
teh dni pa do zdaj, dokler Bog hoče
tako!“

Danes starodavni, večnolepi Koro-
rotan gradi novi svet, svet svobode,
svet junaške Korotanke, miroljub-
no, kulturno gre v „Zarje Miklove
Zale“.

Kriza in problem naše narodne pesmi je kriza vse naše narodne kulture

FRANCE MAROLT

Naslednja razprava je bila napisana že leta 1935. Zato danes ne velja več za svobodno domovino, kjer je že zaživela napovedana „nova narodna pesem — trda, samozavestna znanilka delovnega ritma“. Slej ko prej pa velja za naš koroški slovenski „narod ugreznjen v temo brezsrčne sodobnosti, stiskan od krute mednarodne konjunkturo“.

*

Pesem preprostega naroda je narodu svojstvena, tradicijska, v njem skupnostnem instinktu zasidrana ali v najširšem pomenu besede narodna pesem, ki živi v ustnem izročilu naroda.

Ustvarjali so jo trubadurji, goslarji, godci, skladatelji duhovnih in posvetnih pesmi, predikantje, duhovni in učitelji, ljudski pesniki — pevci, od gospoda do berača: umetniško čustvujoči posamezniki, ne narod-celota. In zopet so jo posamezniki, narodni pevci pod lipo, tabor — vojvode, potujoči študentje in rokodelci, furmani, flosarji, božjepotniki, terice in predice v izbi, kosci in žanjice na polju, ki jih je vodil pristni glasbeni instinkt, sprejeli za svojo, jo svojstveno presnavljali in jo tipično prevrednotili: iz individualno stilne vrednote je nastala tipična, od naroda adoptirana, vsemu narodu lastna umetnina.

Narodna pesem je doživela epohalen razvoj, ne da bi pri tem spremenila svoj značaj, pristnost in izraznost, ko se je mogla tesno nasloniti na umetno pesem izobražencev. Čim bližje je stremljenje, dojemanje in pojmovanje, čim pristnejša nazornost ustvarjajočih krogov sprejemajočim plastem naroda, tem bližje smo enotnosti, tem živejša in neposrednejša je plodna vplivnost

ustvarjajočih na sprejemajoče primitivno ljudstvo.

Čim ugodnejše življenjske pogoje je snovala usoda narodu, čim udobnejše „romantičnejše“ je bilo življenje v domačem krogu, čim sprejemljivejši je bil zanj položaj v mednarodni komunikaciji, čim jasnejše je bilo njegovo časovno kulturno gledanje, čustvovanje, nazornost, vse bolj vesela, brezskrbna, jasna, silna je bila melodija, ki je kipela narodu iz grla. V dobi težkih notranjih in zunanjih bojov in kritičnih napetosti, v znamenju socialne revščine in trde borbe za obstanek, v časih, ko je narodnega pevca tlačila mora težkih spoznanj, temne razdvojenosti ni mogla primitivna fantazija, soustvarjajoča sila narodovega duha, sodelovati, narodna pesem je umolknila — a ne umrla.

Narodna pesem je zrcalo narodne psihe, je sinteza vsega njegovega stremjenja, hotenja, stvarjanja, je tipično stilna usedlina vseh kulturnih dosegljajev na njegovi življenjski poti od rodu preko ljudstva do naroda v visokem pomenu besede.

*

Narod ni masa, je bolj ali manj homogena skupnost ljudi sorodnega, pristnega duhovnega življenja, ki ga vodijo enotne produktivne smernice. Tako je narod živo zmiseln organizem premnogih življenjsko nujno izoblikovanih, socialno diferenciranih bioloških plasti, ki jim odgovarja njihovemu dejstvom in medsebojnemu občevanju primeren funkcijski ritem. Na svoji življenjski poti je narod skozi epohe svojega gledanja, snovanja, ustvarjanja pričel pojmovati in diferencirati različne ritme, ki so ostali zapisani narodu v njegovi sintezi spoznanj kakor po-

samezniku od zorne mladosti v zrelejše dobo. Narod je ohranil v spominu diferencirani ritem vitezov, vojščakov, obrednih plesov, velikih taborprocesij, domačih in tujih vojska, kmečkih uporov, kar vse je dalo zgodovinski ritem, ki mu je ostal v podzavednem spominu. Ni še dolgo tega, kar smo razlikovali v pestrem snovanju narodove žiti-bití ritem koscev, žanjic, predic, mlatičev, flosarjev, furmanov, rokodelcev vseh vrst; ta pestri unisono našega vsestranskega snovanja bi mogli imenovati zmiselni delovni ritem snujočega, delujočega slovenskega naroda. Ta ritem je v okviru preprostosti, vesele naivnosti, zaupanja v se, v svoje delo in v delo sorojaka spočel in oblikoval narodno pesem dela. Kakor je dalo raznovrstno delo tej narodni pesmi svoj tipični ritem, tako je delapust v zmislu sproščanja ustvarjal pesem mirnega, samosvesti in upanja polnega počitka.

Zgrešeno bi bilo smatrati snovanje ljudstva-naroda za zgolj mehanično delovanje, posnemanje in misliti, da sprejme vse stvaritve aktivnih krogov: le ono in samo ono, kar mu godi, obdrži, asimilira in strne s prvotnimi usedlinami. Njegova izbirčnost in konservativna ohrana duhovne zapuščine zaostaja sicer za „kritičnim“ izborom in subjektivno stilnim izrazom aktivnih, ustvarjajočih narodnih sil, more pa postati vsak čas pomembna za umetnostni razvoj celotne narodove kulture. Tradicijska presnova ter impregnacija z vsemi odlikami narodu lastnega svojstvenega stila vodi do segeneracije umetne glasbe, kadar te degenerira in v svojem snovanju zaide. Kar si je narod doslej le izposojal, svojstveno presnoval, toda pristno ohranil, s pridom vrača.

Najstarejša narodna pesem v širokem pomenu besede hkrati s prvotno sakralno glasbo (duhovno pesmijo), ki se je narodni pesmi ob boku razvijala in pri večini narodov pronicala v narodno pesem, je bila pri

vseh narodih vir umetne glasbe do konca 19. stoletja.

Študij narodne pesmi je pokazal, da se je melodija vse bolj ohranila kakor besedilo, ki se je snovno spremenilo situaciji in uporabi primereno. Pod vplivom obeh teh činiteljev so se preoblikovale mnoge duhovne pesmi v posvetne. Narodna pesem, tudi starocerkvena je v najglobljem zmislu romantična, kakor je sploh vsako verstvo v jedru združeno z „romantiko“, t. j. s poetično predstavnostjo.

Motreč časovno stilni razvoj umetnostnih epoh spoznamo, primerjajoč primitivno glasbo z visoko stilno umetno tvorbo, da se stilni element, estetska, etična in religiozna nazornost z veselo — iskreno — pobožno naivnim poslušanjem samega sebe za druge krije pri obeh umetnostih tvorbah. To duhovno edinstvo, eminentno sočustvovanje stvarjajočega umetnika z ljudskimi plastmi in obratno, to diferencirano pojmovanje in dojevanje občestvenosti, ta „sensus communis“ nam predstavlja v prošlih epohah glasbenega razvoja tri pogloblitve glasbene činitelje: skladatelja, izvajalca in poslušalstvo kakor tri sicer funkcijsko diferencirane, toda čustveno ozko povezane plasti organizma, ki biga v tem smislu takrat vseprej smeli imenovati narod nego danes.

Ko bo retrospektivna zgodovinska distanca dovoljena, bomo razumeli, da so bili veliki mojstri narodov (J. S. Bach, L. v. Beethoven, Josef Haydn, B. Smetana, A. Dvorak, L. Janaček, M. Glinka, J. M. Musorgski in dr..) le nadaljevalci narodne pesmi, in da med umetno glasbo nemških klasikov, čeških romantikov in ruskih novatorjev ter njihov sodobno narodno pesmijo v bistvenih potezah ni načelnih razlik. Slovenci moremo na žalost imenovati redko število svojih mojstrov pesmi, ki stoje v primernem razmerju ob strani svetovnih glasbenih velikanov. Vendar se zgane vsakemu pravemu sloven-

skemu pevcu srce, če zasliši prelepo pesem naših že tako malo znanih in še manj spoštovanih Ipavcev, D. Jenka, A. Hajdriha. In tako je pronicahal skupni stilni element narodov v njih narodno glasbo v širšem pomenu besede: skupno motiviko, skupno izraznost najvišjih čustveno izraznih napetosti veselja in žalosti, elementarne mitično-religiozne, etične, estetske vrednote so veliki glasbeni duhovi zajeli prav iz življenjske zakladnice narodov in jim stilno pristno ustvarili trajne umetniške forme v obliki kantat, simfonij, narodnih oper. Kdor doživi Bachov Matejev pasijon, Smetanovo Ma vlast, Musorgskega Borisa Godunova, ta ne bo samo vedel, kaj je pristno nemško, češko, rusko — spoznal bo nazornost teh narodov na najvišjih vrednotah pristnega, njim lastnega izražanja v stilno dograjenem narodnem glasbenem jeziku.

*

Domovina preproste narodne pesmi ni bila nikdar mesto. Kar se je v drugi polovici 19. stoletja in v našem veku „pelo“ v naši prestolnici in po tako zvanih mestih in trgih, so bile od preprostega ljudstva slabo prevzete izposojenke ali pa popevke, ki so že vnaprej cikale na hoteno trivialnost, ki se hinavsko javlja povsod, kjer se elementarna primitivnost namenoma pari z zgolj civilizatorično lažikulturo.

Čas meščanske in malomeščanske kulture, životarjenje njenega življa, ki je izoblikoval zgolj za obstoj borečo se maso, brez kakršne koli duhovne premoči, predstavlja faktor, ki utriplje v čisto drugačnem delovnem in nagonsko-čutnem ritmu, kakor je pristen preprostemu človeku. Le ta je pričel z neverjetno brzino in intenzivnostjo razkrajati primitivno ustvarjeno narodno pesem. Hkrati pa so meščanska središča, v prošli dobi, kulturna žarišča, izgubila potemtakem svoj dejavni pomen, narodna pesem je izgubila plodna tla.

Desetletja le so potiskali napori

notranjih sil in vsebolj zunanji vplivi narodno pesem v ozadje. Ekstremne napetosti na prelomu dveh velikih epoh ne dopuščajo narodu razgleda, razkrajajo umirjeno zadovoljstvo in njegovo stvarno dejavnost. Zato današnji čas ne pozna sodobne narodne pesmi, ki bi imela pravico samoraslega naziva, moč in veljavo. Ravno to upravičenost in vrednost pa svedoči primitivna narodna pesem na začetku prošle ali boljje rečeno propadajoče romantične epohe.

Naše lepe stanovske pesmi, pesmi veselih praznikov je prekril bučeči ritem stroja, moderna racionalizacija obratovanja bo skoro izenačila delovni napor s sproščanjem počitka, praznika ne bo več, delapusta skoro ne, nili nedelje.

Moderna „tendencia“ gre za tem, da bi veselje in žalost kolikor moč izravnala; mesto ljubezni imamo bolj ali manj „rahlo“ poskusno razmerje, da si sodobni človek čim bolj zagotovi prostost in da bi ne bila njegova notranjost od afektov preveč presunjena ali oslABLJENA. Navzlic vsej tej prizadevnosti moremo govoriti o sodobni duševni obrabljenosti, ki čudovito leno reagira. Česar včasih ni bilo moč povedati, in je vendar moralo biti izrečeno, to je zapela narodna pesem, ne za druge, sama zase in za vse, ki jim je bilo sproščeno čustvo nujni izraz življenja. Mesto pesmi rabimo danes racionalizirane fraze, ki izražajo poskusno pridobljena izkustva.

Neučakovani hrušč jazz-ritma, ki odgovarja sodobnosti vsebolj nego mirna kantilena pristne narodne pesmi, ja zavlada. V prošlih epohah sta zadovoljila koral in narodna pesem estetske želje najširših narodnih plasti, danes nas zaglušno omamljajo reproducirana zvočnost radia, zvočnih filmov, gramofonov, kavarniške in pojačene koncertne glasbe. Za intimno pesem ni prilike, ne časa, niti volje, vedno večja je pevska pasivnost. Pevska društva bi bili morda še edini braniki proti tej onemoglo-

sti, v kolikor niso že zašla od svojega pravega namena. Uprav sportno naporno in dolgotrajno pripravljanje pevskih tekem in osebna častihlepnost pevovodij bo skoro uničila nekdanj iskreno shajanje k lepemu petju in muziciranju sebi in drugim v veselje.

Plitko politikovanje po shodih, navdušenje obhodov in sportnih prireditelj je rodilo popevke vseskozi pretresljivo revne melodije.

Sodobna duhovnost s svojo komplicirano racijonalizacijo je brezidejna, nepristna, sama v se zaverovana obrnjena v plitki bedasti, spolzki šlager: kvantarska popevka ulice, nujen plod socialnih razmer, ki jih ni mogoče odvrniti, je nadomestila

preprosto, resnično, pristno narodno pesem.

Nili za sočustvovanje, še manj za soustvarjanje ne nudi sodobna glasba narodu kakršne koli življenjske osnove. Jazz je v opreki s primitivnim čustvovanjem naroda ter učinkuje v primeri s prošlo slovensko pesnijo moralično — etično — estetično destruktivno. Produkt kozmopolitske konjunktore potencira čutnost in je ne dvigne etično; narodna pesem na doseženi ravnini svojega razvoja ne more črpati iz živalske primitivnosti, poleg tega je besedilo povežini bedasto prazno, muzikalna vrednost pa tako šibka, da živi en primer te produkcije komaj pol leta in že ga odrine sodobnejši naslednik.

V Trstu so se zbrali na občnem zboru Slovensko- Hrvatske prosvetne zveze predstavniki vsega slovenskega naroda

Pokazal sem na skupni stilni moment narodne glasbe v širšem pomenu besede in umetnih tvorb prošle epohe. Popolnoma drugače je seveda s sodobno „novo“, t. j. atonalno glasbo, ki šele stoprav zasluži ime umetna glasba. Ona je bistveno antipod narodne pesmi v dosedanjem pomenu besede, in kriza narodne pesmi v širokem pomenu je največ delo sil, ki so ustvarile „novo“ muziko.

Načela sodobnosti so izoblikovala v estetskem snovanju, dejstvovanju, v nazornosti modernega človeka dvoje nasprotujočih si tipov: prevladujejo malikovalci „resnične stvarnosti“, manjšina zagovarja primitivno naravnost. Prvi so šli za časom, ki zahteva nujne racionalizacije, t. j. tako zvane resnične stvarnosti (kdaj je bilo na svetu kaj resničnega, in kdaj bo kaj stvarnega v čustvenem življenju?). V zmislu te opredelitve bi bil konkurentni izraz te nazornosti v kateri koli umetnostni panogi bolj upravičljivi nego v glasbi. Razvil in nastal je izrazito racionalističen sodoben stil v arhitekturi, plastiki, poeziji, celo oblikovanje strojev smemo imenovati racionalistično zmiselno, le pesem in sploh sodobna glasba je ostala zgolj „stvarna“. To ne odgovarja niti značaju niti eksistencijski upravičenosti glasbe, ako premislimo, da je namen muzika, zadovoljiti le primitivno gon do golega igranja, petja, sploh muziciranja najprimitivnejša stopnja glasbenega dejstvovanja. Sodobna glasba nima smernice, one vodilne motorične duhovne črte, ki bi opravičevala njeno eksistenco, ji dajala pomen poslanstva, uvrščala sodobne glasbene stvaritve v biološki krog narodovega organizma.

Jasno je, da iz sodobne nazornosti šlagerstva in modernega terorizma brezidejne kosmopolitske atonalnosti ni pričakovati kali in oploditve slovenske narodne pesmi.

*

Motrež stilno kritično stremljenje, in preko njenih dojmov in poj-

mov ustvarjanje sodobnosti v njenem lastnem kulturnem zrcalu, bi sodeč po tem duhovnem obrazu, po njenem, „etat d'ame“ imenoval sodobnost prehodno dobo racionalistično konjunktornega životarjenja mednarodnega šlagerja. Tolaži me edino zavest, da so produkti te mesaliance kratkega življenja: danes reklamirani šlager izpodrine čez teden drug, stvarnejši, sodobnejši; s trudom zmažena atonalna „komplikacija“, ustvarjena za somišljenike, za „ožji krog pravilno orijentiranih“ preplaši za dobo ene prireditve izvajalce in poslušalce, morda čitaš o njej še kakšno hvalnico, češ da je bila preko vsega pričakovanja in da nas bo dostojno reprezentirala v tujini, nakar roma za večne čase v domači arhiv. Takšnih kulturnih vrednot nima narod niti časa niti volje sprejeti ali celo uvrstiti v svojo življenjsko zakladnico. Komur je ostalo v tej dobi kritičnih napetosti, socialne in duhovne revščine, jazz razgrajanja in gluhe atonalnosti poleg trdega boja z obstanek še kaj zmisla za naravno glase ni ton, kaj fantazije, pristne romantike, naravne estetike, zdrave etične vesti, ta je že davno obrnil svoje poglede nazaj v epoho, ko so se estetska stremjenja ustvarjajočih in sožitje vseh plasti našega rodu zblížala do soustvarjanja.

Samoposebi se razume, da je treba nujno ohraniti staro pristno narodno pesem v napevu in besedi kot neprecenljivo kulturno vrednoto ter jo narodu vrniti (Janaček: Vrnite narodu svojo biblijo!) To pismo seveda se ne bo smelo prilagoditi „sodobni stvarnosti“, ampak bo moralo iti med narod ohranjeno v svoji celotno pristni obliki, kakor jo je narod ustvaril.

Vsa zdihovanja o revščini naše narodne pesmi, ki jo vsak čas apostrofira ta ali oni naš glasbenik, so argumenti zelo omejenega etičnega obzorja in površnega poznavanja naše narodne pesmi. Pisariti o

revščini svojega naroda in mu očiti, da nam je dal v primeri z drugimi revno-pesem, je nizkotno zmerjanje samega sebe; besedičiti na uho vsemu svetu, da naša narodna pesem ni za moderno uporabo, je v skladu z „moderno stvarnostjo“, priča pa tudi, da takšen klicar ne pozna mnogo preko nekaj sto spak iz najnovejše dobe, o pristnih naših in tujih narodnih pesmih pa ne ve dosti več povedati (citirati v originalu takšnih nekritičnosti ni vredno — habeant sibi!). Prve sorte zmerjavci naj premislijo, da more narod, ki nima časa in možnosti za individualno ustvarjanje v svoj kulturni krog sprejeti le njemu pristne kulturne vrednote. Zato naj ustvarjajo mesto besedi takšne pesmi, ki bodo po svoji pristnosti, intimnosti in naivnosti narodu vzor, kakor so mu bile svoj čas Prežernove in Ipavčeve. Druge sorte oratorji naj nam ne govoričijo toliko o „moderni umetnosti od včeraj“, o „sodobni atonalnosti od danes“ in o „zastareli romantiki“.

Vse zdihovanje, oratorstvo in vse sodobne stilne kritike ne bodo ustvarile ene slovenske kantate, sinfonije ali narodne opere. Prepričan sem, da smo v glasbenem stremljenju in ustvarjanju, v kolikor smemo to imenovati še pristno naše, komaj tam, kjer sta našla Čop in Prežeren Čbeličarje, če primerjam našo neprimerno visoko izoblikovano poezijo z glasbo, o pristnem našem glasbenem jeziku ni da bi govoril.

Narodna pesem, popevka „v narodnem duhu“ in romantika so danes preširoki pojmi, da bi jih mogli rabiti kakor splošno pomembne besede.

Narodna pesem ni kvalitetni pojem: poznamo slabe in dobre pesmi. Najstarejša tipična narodna pesem ni „v narodnem duhu“ niti „romantična“, ni „sentimentalna“, ona je samo pristna. Romantična izgleda v sodobni luči, če mislim na odklon sodobnosti, na željo po prošlosti.

Pesem „v narodnem duhu“ je javlov pojem, pomenja uživati ali le vmisliti se površno v narodnostno oblikovanje, skladati iz naroda „za narod“. Za resnega muzika vsekar odvraten pojem: brez števila plehkkih, osladnih, sentimentalnih popevk za moški zbor, prirejenih za glas s premljevanjem klavirja ali kitare v tako zvanem „liedertafelstilu“ s površno patino narodnega tona prevlečenih, v resnici pa sprijenih, je pripravilo naslov ob veljavo.

Odkar sta Wagner in Wolf stroge pesniške oblike nadomestila z deklamacijo, velja vsaka pesem vezane pevske melodike brez ozira na vsebino in čustveno sfero za pesem „v narodnem tonu“. Da bo zmeda popolna, smatramo po načelih „nove glasbe“ vsako še tonalno glasbo za narodnostno, t. j. splošno dojemljivo. Zaključena forma je najprikladnejša za skladanje kitičnih, rimanih pesmi. Vsled tega zmotnega naziranja bi bilo nevarno skladati v „narodnem tonu“: Vižarje sentimentalnih, osladnih, „v narodnem duhu“ zloženih popevk bi menda potem imeli prav! Ali morda ne?

Koristno bi bilo, da bi volila pesem zaključene forme že zavolj enotnejše izraznosti — toda bi morali potem pričeti misliti na popravek k priprostosti pristne izraznosti. Izraz „romantičen“ je moderno orientirani mladini postal že skoro psovka! Toda se romantična oblika, t. j. prosta, odprta forma, odvisna bolj od posamezne vrednote nego od volje po oblikovanju in romantična vsebina neprestano zamenjavata. Klic po romantiki je sodobnežu seveda pregrešen, nepojmljiv, urejenega oblikovanja in morda še bolj urejenega človeštva pa menda res nujno pogrešamo. Upravičeno smemo na tem mestu opomniti na likovni vpliv narodne pesmi, ki je danes potrebnější nego za časa Ipavcev, ko se je narodna pesem še pela.

Naša narodna pesem ne bo umrla, ker vsebuje vrednote, ki niso ča-

sovne, toda, dokler bo vladala spekulativna fraza o stvarni resničnosti, jih bo vedno manj, ki jo bodo peli. V novo narodno pesem more verjeti le, kdor je prepričan o novem rodu nove duhovnosti, ki bo izravnal razredna nasprotstva. Nastati bodo morali spet ljudje, ki bodo vedeli eden za drugega, ki jih bo sočustvovanje s sočlovekom našlo v skupni žalosti in veselju, ki bodo občestveno odgovorni za dogodke, za usodo svojega naroda. Socialno razredovanje onemogoča tako sožitje: malo je še narodnih pesmi, ki bi bile skupna last vseh narodnih plasti. Stroje je mogoče opevati in delo tudi, toda ti slavospevi ne ustvarjajo čustvenih osnov novi pesmi. Brez čustva — ta trditev je docela nemoderna — ni pristne pesmi, le vzvišeno čustvo, ki se sprosti, da ustvari umetniško vrednoto je večno in se dojmi vsakogar. Vsi renesančni poskusi z vsemi navodili ne morejo nadomestiti pristnega življenja. Novi človek, stvaritelj nove narodne pesmi, bo moral prisluhniti globoko v se, spoznati kar je imel in izgubil, iz tega spoznanja se bo rodila nova narodna pesem.

*

Centralni snujoči, stvarjajoči činitelji naše narodne glasbe je ali bi vsaj moral biti ustvarjajoči slovenski glasbenik. On je edini poklican, zato pa tudi osebno odgovoren za kulturni položaj naroda. Njegovo poslanstvo ni v tem, da se peča s kulturno politiko, da se izživlja v časopisnih kritikah, da stremi za poklicnimi senzacijami novih stilov ali v zgolj osebnotnem, povečini brezdušnem rokodelstvu. Najbolj neso-

dobni nemški pesnik Schiller pravi o glasbenikih: Der Menschheit Würde ist in eure Hand gegeben — človeštva vrednost je v vaših rokah, jaz bi zase pristavil — veselje do življenja in narodna zavest.

Kar se naziva sodobna nazornost, je zavestna negacija vsakršne narodnosti, da, sama po sebi totalna negacija sleherne pripadnosti; od nje ni pričakovati kaj pozitivnega, najmanj pa pristnega, svojstveno stilnega, resničnega ustvarjanja, ki bi moglo zaploditi narodno pesem.

Kaj nam ob teh trpkih premisah preostane realnega za poglede v bodoče naše glasbeno življenje? Ohranimo in čuvajmo bogati zaklad naše narodne pesmi, učimo se ob njej spoznavati temeljne osnove svojega naroda, učimo se ob primitivnih, pristnih elementih našega glasbenega jezika! Ohranimo našo narodno pesem živo: skladajmo v tem smislu in pojmo! Narod ugreznjen v temo brezsrčne sodobnosti, stiskan od krute mednarodne konjunktüre, bo prisluhnil svoji nekdanji tako lepi pesmi, bo znova zaživel z njo in v njej. Tako zidamo življenjski most novi dobi, pripravljamo plodna tla novi narodni pesmi, ki bo nastala na podlagi nove nazornosti, ki danes še le kali. Ta pesem bo trda, samozavestna znanilka delovnega ritma. Te nove kulturne vrednote ne poznamo, komaj da jo slutimo; toda eno stoji: Ni mednarodne umetnosti in je ne bo. Kriza in problem naše narodne pesmi je kriza vse naše narodne kulture in načelno važno vprašanje za vse umetnostno življenje našega naroda.

Zimski čas in naše prireditve

T O N Č I Š L A P E R

Čeprav ne moremo govoriti o kaki posebni „zimski sezoni“ našega gledališkega dela v vaseh in društvih — mnogo društev je uprizorilo ravno v poletnem času več in celo težkih odrskih del, — je naravno, da postaja naše prosvetno delovanje v zimskem času bolj živahno.

Od nekdanj že je bilo tako. Ko je nehalo kmečko delo na polju in senožetih, ko smo spravili kose in grablje pod klonico in potegnili zadnje brazde po jesenski zemlji, nam je ostalo več časa za razmišljanje o duševnem razvedrilu in kulturnem delu, ki smo ga v poletju večkrat pogrešali. Privlekli smo spet na dan zaprašene knjige in prebrali zgodbe in povesti, uživali v njih lepoto slovenske besede in izpopolnjevali svoje znanje, skrbeli za duševno izobrazbo, ki smo jo utrujeni od poljskega dela poleti močno zanemarjali.

Posebno naša mladina je brskala po skromnih zvezkih dramatskih del in iskala primerno „igro“, da bi jo uprizorila. Malokje je opaziti take vneme za odrsko udejstvovanje kot ravno pri nas Slovencih. Iz notranje potrebe in tradicionalne navade se čutimo naravnost moralno obvezani, da pristopimo v svojem prostem času k pripravi kulturnih prireditev in z njimi posredujemo našemu človeku duhovne tvorbe naših velikih mož. Kdor pozna to prosvetno udejstvovanje po naših vaseh, komur je znana za koreninjenost tega našega kulturno — umetniškega stremljenja, ve tudi za brezprimerni idealizem naših delovnih ljudi, s katerim gojijo prosveto. Ta zna ceniti tudi veliko nesebično požrtvovalnost, s katero mnogokrat pod najtežjimi pogoji in brez potrebnih sredstev pripravljamo naše prireditve.

To je brez dvoma naša plemenita lastnost in smo nanjo lahko ponosni. Naša dolžnost pa je, da jo zvesto čuvamo in z vsemi silami izpopolnjujemo.

Pri izpopolnjevanju in izgradnji naše

odrske prosvete pa se moramo ozirati predvsem na vsebino del, ki jih hočemo uprizoriti. Zavedajmo se tega posebno sedaj, ko spet z večjo vnemo stopamo k pripravi kulturnih prireditev.

Kako lahko izboljšamo kakovost in umetniško dovršenost naših, odrskih predstav, smo razpravljali v člankih „Igranje in režija“ v številkah 3, 4, 5 (mariec, april in maj t. l.) našega mesečnika. Kdor bo resno upošteval nasvete, ki smo jih dali v teh člankih, bo lahko uspešno napredoval na tem področju in žel s svojim vestnim delom tudi priznanje vsega občinstva, ki mu bo za njegov trud brez dvoma hvaležno.

Vendar bi bilo premalo, če bi obračali svojo pozornost zgolj na kakovost izvajanja, pri tem pa zanemarjali ali omalovaževali vsebinsko plat našega odrskega udejstvovanja.

Vzgojni moment našega odrskega prikazovanja je predvsem v vsebini uprizorjenih del; kakovost izvajanja poveča samo učinek prikazovanja. Če bomo igrali slaba, vsebinsko prazna, neživljenska ali celo nemoralna dela, nam še tako umetniška izvedba ne bo prinesla koristi, temveč nasprotno škodovala.

Zavedajmo se, da ima naša prosveta poleg naloge, da nudi našemu ljudstvu dostojno zabavo, v prvi vrsti veliko in odgovorno dolžnost, da ga vzgaja in dviga. Vsekakor pa ne zadostuje, da mu privzgojimo samo veselje in prijateljstvo do umetnosti in čut potrebe po izobrazbi; naša slovenska prosveta mora vzgojiti človeka, da bo imel zaupanje v svojo lastno moč, ki bo ponosen na svoj jezik in svoje pokolenje, ki se bo čutil tesno in nezdružljivo povezanega s svojo narodno skupnostjo in bo pripravljen, za to skupnost doprinesati tudi žrtve.

K utrjevanju naše narodne samozavesti bodo prispevale vse dobre slovenske igre, naj si bodo to Finžgarjeve ali Cankarjeve, Kreftove ali Kranjčeve in dru-

ge. Kako močno utripa življenje v Finžgarjevih delih, kako živo nam prikazuje Cankar v svojih dramah človeka in narod, kako resnični so zgodovinski dogodki v dramatskih tvorbah Levstika in Krefta (glej „Tugomera“) ali Antona Medveda v drami „Za pravdo in srce“ i. t. d.

Poznanje naših pisateljev in pesnikov bo v našem ljudstvu dvigalo ponos in vero v ustvarjalne sile našega naroda, v bogastvo slovenske kulture.

Zaupanje v svoje lastne sile, v svojo lastno sposobnost in zmogljivost bomo vzbujali v našem človeku s prikazovanjem življenjskih iger, v katerih nastopajo močni značaji, ki se borijo z neprijetnostmi življenja in proti krivici, ki se borijo za pravo spoznanje, za visoke ideale bratstva in človečnosti. Če bomo prikazovali take značaje, jih bo ljudstvo gledalo s ponosom, se nad njimi navduševalo in jih jemalo za zgled v težki življenjski borbi.

Vzemimo primer iz Cankarjevega „Kralja na Betajnovi“. V tej drami se bori delavec Maks proti brezvestnemu izžemalcu Kantorju; ve, da bo propadel, vendar stoji kot junak na bojišču. —

Kantor: — . . . Le kar na ravnost: kaj nameravate z mano?

Maks: Kar sem nameraval, sem dosegel. Zdaj imate plot, ki ne morete preko njega. Imate vest, ki Vam trka na okno. Imate noge ukovane. To sem nameraval.

Kantor: Ali veste, da jaz tega nočem? (Brutalno). Nočem, prijatelj! Ali veste, da se igrate zelo nevarno? Glejte, jaz nočem, nočem plota, nočem vesti, nočem nog ukovanih! Jaz nočem! Ker jaz nisem tiholazec, sramežljiv, bojazljiv, omoraljen tiholazec. Jaz moram naprej, zatorej s poti, prijatelj!

Maks: Ne pojdete naprej, ne za ped dalje. Ne preko trupel. Nina ne pojde v kloster, pojde v mesto.

Kantor: Nosi v svojih sanjah predragocene reči, pojde v kloster. Rekel sem, da ne maram plota in ne vesti, če mi je kamen na poti, ga brcnem stran. No, ukazujte, poskusite!

Maks: Okradli ste jo, vrnite ji očetov denar.

Kantor: (sede, prisiljeno miren, s čudnim nasmehom): No, dalje!

Maks: Okradli ste mojega očeta, okradli in osleparili ste vse, ki so Vam prišli nasproti. Vaše kraljestvo je ukradeno, kolikor je v njem beračev, ste jih Vi okradli, ste jih slekli, ste jih vrgli na cesto. — Krono z glave, železo v roke!

Kantor: (kakor prej): Dalje!

Maks: In dali boste krono z glave, železo v roke! Niti koraka ne dalje, ne za palec ne boste razširili kraljestva. Ali ste čutili, da se že giblje tam doli, da se že upirajo Vaši sužnji? To je moje delo, kralj veličastni, to je plot, to je vest!

Kantor: (vstane). Kdo mi sname krono z glave?

Maks: Jaz.

To je samo majhen primer iz drame našega največjega dramatika. Toda takih del imamo mnogo v našem domačem pa tudi v svetovnem slovstvu.

V kakšnem nasprotju k tem stojijo mnoge drame, ki pomehkužijo človeka v težki življenjski borbi, mu vlivajo čustva manjvrednosti in ponižnosti, privzgažajo potrpljenje in udanost v usodo in mu načrtno ali nehote uspavajo vse zdrave sile življenja! In koliko škodujejo našemu človeku igre, ki mu jemljejo zaupanje v samega sebe in izpodkopavajo naravno zavest, da se je treba za lepše življenje in boljši kos kruha odločno boriti. Take igre ne koristijo vzgoji človeka, nedvomno pa ji škodujejo.

Dramska dela nikakor ne smemo izbirati samo po načelu, katera igra bo najbolj ugajala občinstvu in najbolj ganila mehka čustva gledalcem, temveč katera bo najbolj močno in koristno vplivala na človeka in dala gledalcu največ pobude za plodno razglabljanje.

Vse to velja tudi za veselo-igre, komedije ali burke. Prav te so le prečestokrat preračunane samo na plehki učinek, da izzovejo čimveč smeha in plitve zabave. Zato moramo zlasti pri teh paziti na vsebino in moralno neoporečnost.

Vse premalo se oziramo na to! Vse premalo pazimo, kaj in kod je predmet naše zabave ali posmeha. Malomeščan-

ski družbi, ki je skvasila število takih cene-
nih proizvodov za svojo razuzdano raz-
vedrilo, je šlo predvsem za to, da se za-
bava nad „neumnim kmetom“, ki je naj-
večkrat predmet najbolj nesramnega po-
smeha in ponižanja. Na žalost so tudi
mnogi naši podeželjski odri že prinašali
take spakedranke. Krivi temu so vodilni
prosvetaši, ki so premalo razmotrivali o
vsebini in morali zabavnih prireditev in
postavili na oder svojo lastno karikatu-
ro, kakor jo je naslikala domišljava fra-
karska družba, ki se je iz dostojnega
kmečkega in delavskega stanu od nek-
daj le norčevala.

Naši odri morajo biti v vsakem oziru
torišča dostojne kulture; ne smejo nik-
dar postati oponišča nekulturne razuzda-
nosti, ki žali globoka čustva ljubezni in
dostojnosti, kakor kaže naslednji primer
slabe iz nemščine prevedene burke „Za-
konci stavkajo“ (Ehestreik), ki so jo
tudi že gonile razne „Volksbühne“ po na-
ši deželi; hvala bogu ne po naših odrih!
(Ta spakedranka namreč prikazuje, kako
odstavijo žene za nekaj dni svoje mo-
že, da ne bi hodili v gostilno k lepi Han-
ci, ki može „razdraži, žene pa jih naj po-
tem tolažijo“. Končno nehajo žene stav-
kati, ker se boje, da bodo možje za ve-
dno ostali pri Hanci. Pobudo za to čud-
no stavkanje pa je dala „bogaboječa“
županja, ki je bila ljubosumna na Han-
co — sama pa je spala z zakonskimi
možmi. Sami lahko sodite o moralni
vrednoti te „Bauernposse“).

Na drugi strani pa je v takih spake-
drankah navadno tudi najbolj pokvar-
jena slovenščina, ki je v posmeh in sra-
motenje bogati lepoti našega jezika. —
Samo majhen primer take nepremišljene
budalosti, ki se imenuje „Radikalne ku-
re“:

Etelka: Jonapot, kivamo, kedvešbaro!

Bombek: (se prestrašeno ozre): Ježeš
Marija in sveti Ožbalt! Električka! Tri sto
litrov šentjanževca, kaj pa delaš tu?

Etelka: Tebe tražim. Došla sem, da vi-
dim, kako tebi.

Bombek: E, pa tako, čisto dobro . . .

Etelka: Az jou? Dobro?

Bombek: Jou, jou! Imenitno! . . .

Etelka: Saj, saj, tebi se dopada, a me-
ni pa srce upada . . .

Etelka: Ne boj se, brate! Ja ču ti po-
moči, samo neka dote tvoja stara zmija
ovamo . . .

in tako dalje

Vsak bo pritrdil, da take puhlosti ne
spadajo na naše odre, če jih hočemo
ohraniti na višini, kajti svet in morala ta-
kih „iger“ ni naš svet in ne naša morala;
zato jih bomo odklanjali in jim mora-
mo zabraniti pot na naše odre.

Pri vsaki kulturni prireditvi, zlasti pri
izbiri iger vedno upoštevajmo krajevne
razmere, to je mentaliteto, razgibanost
in sprejemljivost ljudi, katerim je pri-
reditev namenjena. Skušajmo se prilago-
diti tem razmeram in uravnavajmo na-
še odrsko delo tako, da bomo postopo-
ma dvigali našega človeka iz zaostalosti,
mu odpirali oči v življenje in svet, ter
mu utrjevali narodno zavest, da bo kot
samozavesten član naše skupnosti po-
nosno in pokonci nosil glavo.

Toda kulturne prireditve niso samo
naše običajne odrske uprizoritve. Vsaki
zabavi in vsakemu družabnemu sestanku
skušajmo dati globoko vsebino in pro-
svetni značaj. Bodimo pri tem iznajdljivi
in obogatimo tudi najbolj preprosto ve-
selico z lastnimi prosvetnimi prispevki.
Uporabljajmo pri tem zlasti naše doma-
če običaje, ki so tako bogati in nas tesno
povezujejo z davno preteklostjo našega
naroda in njegove kulture.

Na te običaje mislimo posebno ob pri-
ložnostih, kakor so Miklavž, božič, Novo
letu, koleda, žegnanje, pust i. t. d. Vsi
ti običaji so zrasli iz našega ljudstva in
so najstarejše oblike našega kulturno-
prosvetnega izživljanja.

Poživimo spet te svoje običaje, daj-
mo jim spet živ izraz in stare domače ob-
like, kajti tudi te šege in navade spadajo
v področje slovenske prosvete in so
pristni odraz naše slovenske narodne
samobitnosti.

Kaj nam pove prva sadna razstava

BLAŽ SINGER

Tekom letošnje jeseni je Kmečka zveza za Slovensko Koroško organizirala obširno in mnogostransko sadno razstavo, ki jo je odprla 23. oktobra 1949 v Šmihelu nad Pliberkom in jo potem, ko je prepotovala Dobrolo ves in Št. Janž v Rožu, zaključila 15. novembra 1949 v Ernci.

Ne čutim se poklicanega, da bi razstavo kritiziral v pogledu na njeno strokovno popolnost in ali je dala popoln odgovor na vsa vprašanja našega sadjarstva ali ne. Tudi nočem naštevati razstavljenih sadnih vrst in imen razstavljalcev, ker vse to je bilo videti na razstavi sami. Čutim pa potrebo, da objasnim bistvo razstave in da podčrtam njen splošni pomen.

S prvo sadno razstavo smo koroški Slovenci imeli nedvomno priliko

spoznati in videti, da zmoremo tudi na gospodarsko-kulturnem in strokovnem polju z lastnimi močmi mnogo ustvariti za izboljšanje in napredek kmečkega gospodarstva. Je morebiti v nekaterih še naziranje, da je gospodarsko-kulturno in strokovno delo med nami postranskega pomena in ga zato podcenjujejo. Večina od njih dela to podzavestno, - iz navade —, ker se koroški Slovenci na tem področju sami še nismo pokazali in smo vajeni, da je za graditve gnojničnih jam in hlevov, za osuševanja močvirij, za ocenjevanje semenj in podobno vselej prišel v naše vasi strokovnjak ali inženir, ki je občeval z nami samo v nemškem jeziku. Da bi pa sami priredili kakšno strokovno kmetijsko razstavo, tega še ne pomnimo v naši zgodovini.

Namenoma podcenjuje to delo le ozek krog zavestnih nazadnjakov v

bojazni, da bi z razširitvijo obzorij ne prišel med ljudstvo „moderni duh“ in da bi naši delovni ljudje ne postali samostojno misleči ljudje.

Naziranja kakor „gospodarsko-kulturno in strokovno delo je za nas postranskega pomena“ ali „zato nismo sposobni“ in „to lahko prepustimo drugim“ — inženirjem in nam nasprotni kmetijski zbornici in drugim ustanovam — je zgrešeno in je našemu kmečkemu gospodarstvu povzročilo že veliko škode. Skozi vsa zadnja desetletja je bilo to delo v rokah poklicnih germanizatorjev, ki so našega človeka namenoma pustili v temi namesto, da bi mu razširili obzorje in mu odprli nove in sodobne poglede na kmečko gospodarstvo. Prav tako pa moramo priznati, da v zadnjih desetletjih v tem pogledu tudi sami nismo napravili ničesar organiziranega. Zato je tudi razumljivo, da je moralo priti v našem kmečkem gospodarstvu do take silne zaostalosti. Če izključimo one, ki so bili od deželnih ustanov gospodarsko-strokovno namenoma podpirani zato, da pospešujejo germanizacijo in kolonizacijo prebivalstva Slovenske Koroške, imamo le redke primere, kjer so se kmetje z lastnimi silami in svojo vztrajnostjo povzpeli do gospodarskega napredka in pri tem napravili bogate izkušnje. S svojimi izkušnjami tvorijo danes jedro Kmečke zveze za Slovensko Koroško.

Prva sadna razstava, njena vsebina in njen potek pa nam dajejo zavest, da smo tudi sami dovolj zreli, dovolj izkušeni in dovolj močni, da zaorjemo v to neobdelano ledino in vržemo v njo plodovito seme, da bodo iz njega vzklihi trdnost, blagostanje in napredek naših vasi in ljudstva, ki v njih prebiva. Ta razstava je bila viden znak pripravljenosti našega kmeta, da si sam uredi svojo domačijo tako, da bo v bodoče koristila le njemu, ne pa pohlepniim tujcem ter nazadnjaškim in razbi-

jaškim vlastodržcem, ki bi se radi spet povzpeli na plečih našega kmeta do veljave.

Zamisel in potreba po takšni razstavi se je porodila na vasi in pri kmečkem delu. V skrbi za gospodarski obstoj, da odpomorejo vedno močnejši krizi, so se funkcionarji Kmečke zveze za Slovensko Koroško v pliberški okolici neumorno trudili, da bi bila razstava čim bolj popolna in bi pokazala vse, česar naš kmet še ne ve o sadjarstvu, kar premalo upošteva in pri čemer dela največje napake. Priznati jim moramo, da so v tem primeru prvi doumeli, kaj je potrebno našemu kmetu, ki se čedalje bolj pogreza v dozdej najnevarnejšo gospodarsko krizo. Doumeli so, da nič ne pomagajo lepe besede in obljube subvencij ter čakanje na „dobrote“, temveč da je skrajni čas, da primemo stvar sami v roke in da po naših vaseh poglobimo znanje v kmečkogospodarskih vprašanjih ter našemu človeku posredujemo najboljše izkušnje in praktične nasvete. Spoznali pa/so tudi — in to je velik nauk — da je takšnim nalogam mogoče biti kos samo v skupnosti in v organiziranem delu vseh potrebnih činiteljev. Že leta 1946 so imeli namen prirediti sadno razstavo, do katere pa ni prišlo, kajti manjkala je zato trda in podjetna organizacija, katero smo v zadnjih treh letih v Kmečki zvezi za Slovensko Koroško zgradili.

Desetletne izkušnje in nauki zadnjih let pravijo in pričajo, da bomo imeli in da bo v resnici koristilo potrebam našega podeželja samo to, kar bomo ustvarili iz svojih moči. Izkušnje pa pričajo tudi, da, čeprav nas ni na milijone, ne potrebujemo za naš gospodarski obstoj in razvoj nobenih tujih bergel, s katerimi bi ne prišli nikamor in po katerih bi šepali do smrti. Takšne berge nam vsiljujejo oni, ki se naslanjajo na OeVP in njene mogotce in s to po-

litiko želijo, da bi hodili počasneje kot oni, da bi tako ostali večno naš gospodar in nam rezali naš kruh.

Ta zavest je zajela naše ljudstvo in zato prihaja iz dolgoletnega životarjenja k plodonosnemu in samozavestnemu gospodarskemu ustvarjanju. Kakor v sadjarstvu tako se tudi na vseh drugih področjih odpirajo pred nami obsežna vprašanja, ki so med seboj tesno povezana. Kakor v celotnem našem kmečkem gospodarstvu je tudi v sadjarstvu glavni vzrok neuspeha našega dela v najrazličnejši in raznovrstni drobni proizvodnji ter v pomanjkanju znanstvenih izkušenj. Sadna razstava je odgovorila na najvažnejša vprašanja poenostavitve in prilagoditve našega sadjarstva tržnim možnostim in zemeljskim prilikam. Za naše sadje bo, kakor doslej, tudi v bodoče odprt v glavnem le domači trg, ker smo obdani z državami, ki imajo za sadje boljše pogoje kot mi. Vendar imamo na domačem trgu tudi dovolj možnosti vnovčenja naših pridelkov, kajti v našem območju se nahajajo središča tujskega prometa, mesta z desetisoči prebivalstva in industrijska središča. Če računamo na vsako osebo na Slovenskem Koroškem letno potrebo sadja samo 50 kg, potem že to zahteva letno produkcijo nad 6 milijonov kg ali nad 60 vagonov namiznega sadja. Da je potreba večja, predvsem po zgodnjem sadju, je pa v zvezi s tujskim prometom samo na sebi razumljivo. Zato bo za nekatere kraje primerno in dobro, da se usmerijo predvsem na pridelavo zgodnjega sadja in si z njim zagotovijo svoj glavni gospodarski dohodek.

Že samo navedene številke nam povejo, da je v krajih z ugodnim podnebjem sadjarstvo zelo važna gospodarska panoga in da je potrebno, da se ji posvetimo v večji meri kot do sedaj. Razstava nas je seznanila z sortami sadja, ki so za posamezne prilike v glavnem preizkušene in ki

tudi na trgu dobro „grejo“. Ob enem pa je pokazala tudi vrsto sadnih škodljivcev in se je videlo, da smo včasih z nepravilnim in nepremišljenim delom sami najhujši škodljivci. Zato je bila na razstavi posevena posebna skrb nepravilnostim in grehom v našem sadjarstvu, kakor tudi v odpravi teh.

Vsak skrbni opazovalec je na razstavi lahko videl, da je pri nas za napredek sadjarstva najprvo potrebno:

1. da s precepljanjem zmanjšamo dosedanje število sort na sadne sorte, ki odgovarjajo posameznim krajevnim prilikam in od teh dosežemo čim večje množine tržnega sadja;
2. da napravimo red po naših sadovnjakih, jih razredčimo, pomlatimo oz. posekamo, kar je starega in grdega v naših sadovnjakih ter to stalno nadomestujemo z novimi drevesci;
3. da smo točni pri opravilih v sadovnjaku in da se pri oskrbi in vzgoji drevesc držimo najnovjših izkušenj;
4. da se seznanimo s škodljivci in boleznimi sadja ter spoznamo preizkušena škropila in njihovo uspešno in najcenejšo uporabo v vaški skupnosti;
5. da se seznanimo z najrazličnejšimi načini uporabe sadja in pri tem vidimo, kako velika potreba utegne v bodočnosti nastati po sadju ter da bodo dobremu sadju tudi v bodoče odprta vrata na trgu.

Prva sadna razstava je korak k reorganizaciji in preorientaciji našega sadjarstva na nove gospodarske solidne temelje, kjer sadno drevje ne bo več samo breme dela, temveč važen vir rednih dohodkov v našem kmečkem gospodarstvu. Mnogo se bo treba še učiti, mnogo še napraviti in preizkusiti, predno bomo tako da-

leč, kakor si to vsi želimo. Toda vsemu homo kos, če se homo še bolj strnili v skupnost in si povsod prisvojili zavest, ki je omogočila našo prvo sadno razstavo. To ne velja samo v sadjarstvu, temveč tudi na vseh drugih področjih našega gospodarstva in življenja. Naša napredna pot mora v tem pogledu biti predvsem v dejanjih in delu posameznika v okviru skupnosti in za skupnost.

Primer in izkušnje prve sadne

razstave pa kažejo, da je treba misliti še na druge podobne razstave in jih uprizarjati iz vseh področij kmečkega gospodarstva. Prva sadna razstava pa je tudi dokaz, da se je treba v podvojeni meri vreči na gospodarskokulturno in strokovno delo med nami in da bo v tem velik doprinos k gospodarski utrditvi našega kmeta, ki je prvi pogoj za ohranitev slovenskega naroda na Koroškem.

„Najboljši učitelj je trpljenje, najboljša učiteljica je bolest. Narod je v svoji nesreči zavedal se najvišjega, kar ima, svojega največjega bogastva, svoje kulture. Ta zavest bo ga rešila iz vseh težav in bridkosti, iz vseh zmot in zablod. Kdor je sebi samemu zvest, temu je zvest tudi Bog — in življenje mu je dano.

I V A N C A N K A R

Ob tridesetletnici Ljubljanske univerze

12. novembra je Ljubljana slovesno praznovala tridesetletnico ustanovitve svoje univerze. Leta 1919 po razpadu avstro-ogrske monarhije je

bilo državno vodstvo Jugoslavije primorano, da je ustanovilo v Ljubljani univerzo, ker je bila to ena izmed glavnih nacionalnih zahtev Slovencev. V začetku je delovalo pet fakultet; filozofska, pravna, nepopolna medicinska, tehnična in teološka. Predavanja so bila v siromašnih, zasilnih prostorih. Univerza ni imela ne knjižnice niti čitalnice, ne laboratorijev in ne potrebnih zbirk, kar je delo otežkočalo. Hegemonistična beograjska klika je sovražno gledala na razvoj slovenske univerze in je s stalnimi grožnjami, da bo zaprla posamezne fakultete, vnašala zmedo med profesorje in študente. Delegacije so zelo pogosto odhajale v Beograd in iskale pomoči za univerzo.

Med študenti so polagoma nastajale napredne skupine, ki so se skupno s patriotičnimi študentskimi skupinami borili za samostojnost in svobodo slovenske univerze. S sistematično in uporno propagando se jim je posrečilo, da je bila leta 1934 v državni proračun vnešena postavka za zgraditev univerzitetne knjižnice. Zaradi mnogih težav od strani oblasti pa je bila knjižnica zgrajena šele 7 let pozneje. Borba za ljubljansko univerzo je bila dolga vrsta razočaranj, ponižanj, pritožb in protestov.

Med vojno okupator, ki je uničeval vse kulturne ustanove, tudi slovenski univerzi ni prizanesel. Skromne zbirke in laboratorije je večinoma uničil. Leta 1943 je bila univerza zaprta, leta 1944 je bila zažgana knjižnica. Požar je napravil za 24 milijonov dinarjev škode. Veliko število študentov ljubljanske univerze je žrtvovalo življenja v borbi proti fašizmu. Okrepljeni z borbo za univerzo so, ko je okupator zasedel njihovo deželo, takoj našli pravo svojo pot. V vrstah borcev, komandantov, političnih komisarjev so bili številni študenti ljubljanske univerze. Lik Jožeta Zornade, Majde Vrhnikove, Vere Šlandrove in številnih drugih bo bodočim pokolenjem svetel zgled borbe slovenskega študenta za svobodo.

Po končani vojni je ljudska oblast nudila veliko pomoč slovenski univerzi in si prizadevala, da popravi vse krivice, ki jih je univerzi prizadela predvojna Jugoslavija. V zvezi z izgradnjo socializma v deželi so bile predvsem odprte fakultete za izpopolnjevanje kadra, ki je nujno potreben za izvršitev nalog petletnega plana. Ministrstva in ustanove štendirajo število študentov, ki bodo po dovršenem študiju pri njih zaposleni. Tako bodo ustanove pre-skrbljene s strokovnjaki. Razvoj goz-

darstva in poljedelstva je za Jugoslavijo izredne važnosti. Odprti sta bili kmetijska in agronomsko-gozdarska fakulteta, Izpopolnjena medicinska fakulteta bo dala zadostno število zdravnikov. Elektrifikacija in industrializacija dežele zahteva veliko število strokovnjakov rudarske, kemične in strojne stroke. V novo zgrajenem, kemičnem, strojnem, hidrogradbenem in metalurškem inštitutu se bodo študenti s praktičnim delom izpopolnjevali in pripravljali za bodoče naloge.

Slovensko študentsko mladino čakajo danes velike naloge. Mora se učiti, da bo čimprej dala svoje znanje na razpolago svoji ljudski državi. Zmanjšati mora potrebo po tujih strokovnjakih. Razvijati v sebi brezmejno ljubezen do resnice, zlasti do resnice v znanosti. Bodoča inteligenca dežele, ki se danes edina bori za pravilne socialistične odnose med socialističnimi deželami, mora znan-

stveno dokazati pravilnost svojih trditev.

Ljudska oblast posveča veliko skrb življenjskemu standardu študentov ter tako omogoča, da čim uspešneje dovrše svoje študije. Leta 1949 je bilo določenih za štipendije 57 milijonov 837.000 din. Materialni problem ni več glavni pogoj, ki je od njega odvisno šolanje posameznika. To najbolj dokazuje število študentov, ki se je od predvojnih 2500 povečalo na 5000. Tudi stanovanjsko vprašanje za študente bo zadovoljivo rešeno. Načrti za univerzitetno četrt, ki bo zgrajena v južnem predelu, so že dovršeni. Predvideno je, da bo v novih domovih stanovalo 1211 študentov. Pod Rožnikom bo v kratkem dograjeno študentsko naselje, kjer bo v udobnih prostorih našlo dom 1100 študentov.

Slovenski študenti so ponosni na preteklost svoje univerze in to jim vliva novih moči za obvladanje naporov, ki so pred njimi.

PROSVETA NA VASI

Gotovo smo si vsi enotni, da odrsko in pevsko udejstvovanje ne more niti ne sme biti edini smoter naše ljudske prosvete. Poglavitni cilj našega kulturno-prosvetnega dela je in ostane vzgoja človeka. Zato so naši predniki prosvetnim društvom dali tudi ime „izobražovalno“ društvo in v tem smislu začeli z delom. „Igra“ je bila le del njihovega kulturno-prosvetnega udejstvovanja, nikakor pa ne edini ali pa poglavitni način kulturnega izživljanja. Kronike in zapiski naših društev nasprotno v začetku pričajo o živahnih društvenih sestankih, na katerih so obravnavali najbolj različne probleme našega narodnega življenja.

V zadnjih desetletjih smo to plat kulturno-prosvetnega dela na žalost

vse preveč zanemarjali in je naše društveno življenje postalo zaradi tega tudi plitvo in je marsikje popolnoma zamrlo. Ne da bi hoteli omalovaževati odrskega udejstvovanja, ki je kot zunanji izraz in dokaz naše kulturne ter narodne zavesti prav tako zelo potrebno, bomo vsekakor v bodoče morali posvetiti mnogo več pažnje izobrazbi nas samih in vsega našega ljudstva. Naša društva po vseh naših vaseh morajo postati spet resnične narodne šole, ki bodo kot nekdanj „nedeljska šola“ opravljale svoje kulturno poslanstvo med našim ljudstvom in napovedovale boljše in srečnejše čase.

Slovenska prosvetna zveza je v to svrhu sklenila, da hoče tudi letos nadaljevati z „Ljudskimi univerza-

mi“, ki so si lansko leto uspešno utrle pot med naše ljudstvo. Lepaki po naših vaseh kažejo široko zasnovani program za to leto. Vsa področja našega narodnega življenja hočemo na teh naših šolah obravnavati in našemu človeku dati tisto, česar mu ni dal niti mu ne daje danes tuja šola.

Ako hočemo uspešno ustvarjati na zgradbi naše kulture, ako hočemo zadostiti odgovornosti svojega poslanstva v narodu, moramo najti ono ravnovesje v naši kulturni rasti, ki izvira le iz močne zakoreninjenosti v pristnem življenju našega ljudstva. Ne domišljamo si, da smo na višku in zadostni stopnji našega kulturnega dela, dokler nismo izravnali pola in zgradili most med danimi in po naših prednikih nabranimi vrednotami in pa med onimi, ki jih proizvaja trenutek in jih nakazuje bodočnost.

Zato bomo na Ljudskih univerzah spoznavali našo zgodovino od njenih začetkov pa do danes. Le tisti, ki globoko korenini v narodnem življenju, rastočem iz preteklosti preko sedanosti v bodočnost, bo mogel uspešno zaorati v globino kulture svojega ljudstva. Videli bomo, kako je na našo narodno bit vplivalo krščanstvo in v pravilnem razumevanju naše preteklosti spoznali, da v nas žive naši kosezi, uporniki proti graščakom in branitelji proti Turkom, da v nas žive taborjani in pionirji našega prosvetnega in združnega gibanja, da v nas žive v trpljenju prekaljeni borci za svobodo in partizani, ki nam kažejo pot k lepši bodočnosti. Tako živijo vsi rodovi v nas in preko nas podajajo roke novim rodovom. Tem pa bomo lahko dali vse bogastvo, podedovano od naših očetov, le tedaj, ako bomo v resnici poznali našo preteklost in sedanost in iz njiu gradili lepšo bodočnost.

Zgodovino naroda pa poleg velikih dogodkov tvorijo predvsem veliki možje, ki so stopali na čelu teh dogodkov. Ti vidci — vodniki so brez dvoma postavljeni za vzgojitelje celega naroda in po njem človeštva. Zato je potrebno, da proniknemo v duha njihove besede in njihovega dela, skratka v njihovo plodovito udejstvovanje in vstale bodo pred nami one široke, orjaške osebnosti, ki so zmogle zasnovati tako trdno zgradbo našega kulturnega napredka in vtisniti neizbrisen pečat celotni narodovi rasti. Vse te pa moremo posnemati samo, če smo jih poprej v študiju pospremili skozi njih razburkano, viharno življenje.

Vsi ti naši velikani pa so živeli na naši zemlji in kako so jo ljubili — to svojo domovino! In kako je nam pri vsem tem, kar imenujemo svojo domovino: zemlja s svojimi lepotami in trdotami, na njej naši ljudje s svojim govorom, običaji, delom in modrovanjem, veseljem in žalostjo, vriskom in pesmijo, hišami in nošami, težavami in željami, ljubeznijo in vero in pričakovanjem . . . Vse to: lepote, utrip in moč naše zemlje hočemo prav tako spoznati na naših Ljudskih univerzah! Vse to je predvideno v programu in še več: vsa težka horba našega človeka za gospodarsko neodvisnost, proti zaslužnjenju po tujcih, organizacija naše gospodarske in združne samopomoči in končno tudi utrditev zdravja in odpornosti našega človeka, ki se mora boriti na svoji zemlji za svoj vsakdanji kruh in za lepšo bodočnost, bodo predmet predavanj naše Ljudske univerze.

Poslužimo se te naše resnično narodne šole predvsem sedaj v zimskih mesecih, ko imamo več časa tudi za naše duhovno življenje in izobraževanje!

VSEBINA:

Problematika požitvitve narodnega dela v slovenski Zilji	
dr. Franci Zwitter	— — — — — 1
Slovenski pesnik in pisatelj Josip Stefan: Lavo Čermelj	— — 6
Podoba Miklove Zale v narodnem izročilu in slovenskem slovstvu	
Ivan Strnad	— — — — — 11
Kriza in problem naše narodne pesmi je kriza in problem vse naše narodne kulture: France Marolt	— — — 16
Zimski čas in naše prireditve: Tonči Šlaper	— — — — 23
Kaj nam pove prva sadna razstava: Blaž Singer	— — — 26
Ob tridesetletnici Ljubljanske univerze	— — — — — 30
Prosveta na vasi	— — — — — 31

Cena posamezne številke 2 šil., za naročnike polletno 10 šil., letno 18 šil.

Izdajatelj, lastnik in založnik: Slovenska prosvetna zveza v Celovcu
— Ureja: Uredniški odbor — Odgovorni urednik: Dr. Franci Zwitter
Celovec, Gasometergasse 10 — Rokopisi naj se pošiljajo na naslov:
Slovenska prosvetna zveza, Celovec, Gasometergasse 10 — Uprava:
Celovec, Gasometergasse 10 — Čekovni račun št. 94.973 — Tiska:
Robitschek & Co., Dunaj VIII, Hernalsergürtel 20

